

Ermeni Sorununun Türk Dış Politikasına Etkisi

Giray Saynur Derman*

Özet

Ermeni sorunu Türk dış politikasına tesir eden başlıca gündem maddeleri arasında yer almaktadır. Bu makalede, Ermeni sorununun ve diasporanın oluşumuna değinilerek, Ermeni faaliyetlerinin bız kazandığı 1965’li yıllarla 1990’lı yıllar içinde Ermenilerin faaliyetlerine ve Ermeni tasarılarına destek veren bazı ülkelere yer verilmiştir. Diasporanın Türkiye’nin ABD, Rusya, Ermenistan ve Avrupa Birliği ile ilişkilerine etkisi analiz edilmiştir. Ermeni sorununun Türk dış politikasına tesiri ve Türkiye’nin tutumu incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Dış Politikası, Ermeni Sorunu, Diaspora, ABD, Rusya

Giriş

Ermeni sorunu, kökeni çok daha eskiye dayanmasına rağmen özellikle 1970’li yıllardan itibaren Türk dış politikasını en fazla meşgul eden sorunlardan biri haline gelmiştir. Aslında Türkiye, bu sorunu kendi açısından Lozan Antlaşması ile çözdüğünü düşünse de Ermeniler, sorunu canlı tutarak Türkiye’ye

karşı bir kamuoyu oluşturmuşlardır. Terör dahil olmak üzere her türlü fırsatı ve yöntemi kullanarak Türkiye’ye ve Türk milletine karşı örgütlü bir mücadele içine girmişlerdir.

Ermeniler bu konuda Türkiye’yi ve Türk milletini suçlarken ortaya attıkları iddiaların başında; 1915 yılında tehcir sırasında Osmanlı Devleti’nin bilinçli ve örgütlü bir biçimde 1.500.000 – 4.000.000 arasında Ermeni’yi soykırıma tabi tuttuğu iddiası gelmektedir. Bu iddiadan hareketle Ermeni propagandasını yürüten kurumlar bazı ülkelerin de desteğini alarak Türkiye’den iddialarını kabul etmesini ve tehcir sırasında hayatını yitiren insanlar için tazminat ödenmesini ve Batı Ermenistan olarak kabul ettikleri Türk topraklarının kendilerine verilmesini istemektedirler.

Türkiye’ye düşman ve Türkiye’nin parçalanmasını arzulayan bazı gruplar arasında işbirliğinin olduğunu düşünen çevreler gün geçtikçe artmaktadır. Bu çevrelere göre Ermeni hareketleri, Helenizm, Kürtçülük gibi hareketlerle karşılıklı destek içinde Türkiye’yi zayıflatmayı ve Türk topraklarını parçalamayı amaçlamaktadır.

Eskiden beri Batı’da var olan Türk karşıtlığını kullanan Ermeniler, bir yandan durumu Hıristiyan-Müslüman dinsel çekişme diye nitelendirirken, diğer yandan çalışmalarına ara vermeden birçok ülke parlamentosunda Ermeni tasarısı yönünde kararlar almaya çalışmaktadırlar. Bu konuda başarılı oldukları da söylenebilir. Peki bu kararlar neyin harcıdır?

Ermenilerin bugüne kadar hiç değişmeyen enstrümanları şunlardır:

- Türk ve Türkiye düşmanlığını yaymak,
- Orta Doğu ve Anadolu’da çıkarları bulunan devletlerin desteğini sağlamak.

(*) Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

• Türkiye ile ilgili en küçük anlaşmazlığı olan devletlerle ortak hareket içine etmek.

• Sorunu, ulusal parlamentolar ile uluslararası platformlarda gündeme getirmektir.¹

Uluslararası platformlarda dile getirilen Ermeni iddialarının Ermenistan Cumhuriyeti tarafından sessizlik içinde takip edilmesi, Ermenistan'ın ekonomik, askeri ve siyasal yetersizlik içinde olması ile yakından ilgilidir. Sınırlı bir coğrafya ve kaynak, düşük ticaret hacmi, Karabağ meselesi ile Türkiye tarafından uygulanan ambargo Ermenistan'ı barışçıl yollar izlemeye, yumuşamaya zorlamıştır. Buna rağmen diasporanın faaliyetlerine sessiz kalması ise Ermenistan'ın ikilemde olduğunun bir göstergesidir. Ermenistan diasporasının bugüne kadar olan faaliyetleri göz önüne alındığında, gelecekte de bu sorunun, Türk dış politikasının en önemli konularından biri olmaya devam edeceğini göstermektedir.

2 Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışı ve Hız Kazanmasında Etkili Olan Faktörler

Ermeniler, tarih boyunca birçok devletin yönetimi altında kalmışlar ve onlara hizmet etmişlerdir. Tarihsel olarak bakarsak, Ermeniler sırasıyla Pers, Makedon, Selekkit, Roma, Part, Sasani, Bizans, Arap ve Türklerin hakimiyeti altında yaşamışlardır.²

Bizans'ın zulmünden Ermenileri kurtaran Selçuklu Türkleri olmuştur. Fatih zamanında ise, Ermenilere, tarih boyunca yaşamadıkları din ve vicdan özgürlüğü verilmiş, Ermeni Patrikhanesi kurulmuştur. Tüm Anadolu'nun Türk idaresine girmesinden sonra ise, Osmanlı yönetimi diğer cemaatlere yaptığı gibi kendi dilini kullanma serbestisini Ermenilere de tanımıştır. Bunlara ek olarak, Ermeniler, askerlikten ve kısmen de vergiden muaf tutulmuşlar, bu sebeple ticaret, zanaat, tarım gibi mekanizmalarda hem idari hem sosyal olarak ilerlemişlerdir. Devletin çeşitli kademelerinde görev yapma imkanını da

elde eden Ermenilere verdikleri hizmetten ötürü "millet-i sadıka" denmiştir. Kısacası Osmanlı idaresindeki Ermeniler, karşılaştıkları hoşgörü ve elde ettikleri ayrıcalıklardan yararlanarak 'altın çağlarını' yaşamışlardır.

Tarihte Ermenistan adıyla isimlendirilen bölgenin sınırlarını kesin olarak belirlemek mümkün değildir. Çünkü tarihte Ermenistan diye adlandırılan yerin sınırları zaman zaman değişmiştir. Genel bir ifadeyle Batıda Anadolu, Kuzeyde Kafkasya, Gürcistan, Doğuda Azerbaycan ve İran, Güney batıda ise Irak arasında kalan bölgeye Ermenistan denildiğini söyleyebiliriz.³

Fransız İhtilal'i'nin getirdiği milliyetçilik akımları ile Osmanlı Devleti gibi çok uluslu yapıya sahip olan devletler parçalanma sürecine girmiş bulunmaktaydı. Öyle ki milliyetçilik akımları ve Avrupa'nın desteği ile hareketlenen azınlıklardan Ermeniler, kendi ulusal kimliğini kurmak ve bu zamana gelece kadar devletten alabildikleri kadar imtiyaz elde etmek için gündün güne örgütlenmeye ve siyasi faaliyetlere başlamışlardır. Bu faaliyetlerin ilk amacı kendilerini Avrupa'ya tanıtmak, taraftar toplamak ve Avrupa'nın desteğini sağlamaktır. Bu amaçla yapılanlar neticesinde Ermeni sorunu Osmanlı'nın iç meselesi olmaktan çıkmış ve Avrupa siyasetinde önemli bir noktaya ulaşmıştır. Sorunun ortaya çıkışında Ermenilerin faaliyetleri gözükse de, sorunun bu denli geniş yer tutması tamamen Avrupa devletlerinin çıkarlarına uygun olması ile ilgilidir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun, 17.yüzyıldan itibaren dünyadaki askeri, bilimsel, teknik ve ekonomik değişimin gerisinde kalıp, gerileme dönemine girmesiyle birlikte iç ve dış sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Osmanlı'nın zayıfladığı dönemlerde

- (1) Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1987, s.130.
- (2) Nürşen Mazıcı, *Ermeni Sorunu'nun Kökeni(1878-1920)*, Pozitif Yayıncılık, İstanbul 2005, s.18
- (3) Davut Kılıç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasındaki Dini ve Siyasi Mücadeleler*, Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s.1

güçlenmeye başlayan Rusya, İngiltere, Fransa gibi ülkeler, zamanla Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarına yönelik yeni bir emperyalist stratejiyi yani "Doğu Sorunu" nu, başka bir deyişle Şark Meselesini⁴ uygulamaya koydular. 1815 yılındaki Viyana Kongresinden sonra yavaş yavaş geliştirilen "Doğu Sorunu" nun özü, emperyalist devletlerin, Osmanlı Devleti vatandaşı olan Hıristiyanların haklarını savunmak bahanesiyle onları korumaları altına alarak, devlete karşı kullanmak, zayıflama sürecini hızlandırarak imparatorluğun topraklarını paylaşmaktır. İşte bu politikayı uygulayan üç büyük devlet, Rusya, İngiltere ve Fransa Ermeni sorununu, "Doğu Sorunu" nun önemli bir parçası haline getirmişlerdir.⁵

Millet-i sadıka olarak adlandırılan Ermeniler ile Osmanlı'nın, 19. Yüzyılın sonuna kadar bir problemi, daha doğrusu bir Ermeni sorunu olmamıştır. Osmanlı devletinin zayıflamaya ve Avrupa'nın Osmanlı üzerindeki etkilerinin artmaya başladığı dönemde Türk-Ermeni ilişkilerinde bir bozulma görülmüştür. Öyle ki; bazı büyük devletler, Osmanlıyı parçalamak için Ermenileri saflarına çekmeye başlamış, Ermenileri Osmanlı yönetimine karşı teşkilatlandırmış, Ermeni komiteleri oluşturarak onları silahlandırmış ve faaliyetlerine destek vermişlerdir. Böylece ülke içinde ve dışında teşkilatlanmış ve silahlanmış Ermeni komiteleri ile Ermeni Kiliseleri'nin kışkırtıcı faaliyetleri sonucunda, Ermeni toplumu yavaş yavaş Türklere uzaklaşmaya başlamıştır.

Tüm bu olanlara rağmen, Türkler iyi tutumlarından vazgeçmemiştir. Ancak Ermeniler, Batı'nın kendi emelleri için vaat ettiği Doğu Anadolu'daki Ermenistan topraklarına ulaşmak için faaliyetlerini her geçen gün artırmışlardır. 1856'da İngiltere ve Fransa'nın telkinleri ile ilan edilen ve Müslümanlar ile gayr-i Müslimlerin eşit haklara sahip olmasını öngören Islahat Fermanı ile ayrıcalıklarının kaybeden Ermeniler, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı ile saf değiştirmişlerdir. Bu sırada Ermenilerin Ruslardan talebi ise işgal ettiği

topraklardan çekilmemesi, bölgeye özerklik verilmesi ya da Ermeniler lehine hareket etmesi olmuştur. Bu talep savaş sonrasında imzalanan Ayastefanos⁶ ve Berlin⁷ Antlaşmaları ile uluslararası bir boyuta taşınmıştır.⁸

Ermeni meselesi mahalli bir olay değil, Avrupa diplomasisinin bir yarattığı bir olaydır. Ermeni cemaati, Rusya ve İngiltere'nin politik menfaatlerinin kurbanıdır. Diğer bir ifadeyle Ermeniler, Ruslar ve İngilizler tarafından kullanılmaya başlanmış ve İngiltere'nin elinde, Rus yayılmacılığına karşı bir ileri karakol olarak vazife görmüşlerdir. İngiltere ve Rusya tarafından tarih sahnesine sunulan Ermeni sorunu, aslında emperyalizmin Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkma ve paylaşma politikasının bir uzantısıdır.⁹

Ermeni meselesinin ortaya çıkmasında misyonerlik faaliyetlerinin çok ciddi etkisi olmuştur. Misyonerler, açtıkları okullarda Ermenilerin milli kültürünü geliştirmişlerdir. Ayrıca Osmanlı'nın yükselme döneminde Ermeni Patrikliği makamı kurulmuş ve Ermeni cemaatinin tüm işlerinin bu cemaat tarafından yürütülmesine müsaade edilmiştir. Yine kilise, okul, hastane ve benzeri kuruluşların

- (4) Ayrıntılı bilgi için; Süleyman Kani İrtem, *Şark Meselesi*, (Yay.Haz.) Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayıncılık, 1999
- (5) Joseph Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü*, (Çev. Kemal Turan), Kayhan Yayınları, İstanbul 1990, s. 140-141
- (6) 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın Osmanlı Devleti'nce kabullenilmek zorunda kalınan 16. maddesi şöyledir: "Ermenistan'dan Rusya askerinin istilası altında bulunup Osmanlı Devleti'ne verilmesi gereken yerlerin boşaltılması oralarda iki devletin dostane ilişkilerinde zararlı karışıklıklara yol açabileceğinden, Osmanlı Devleti Ermenilerin barındığı eyaletlerde mahalli menfaatlerin gerektirdiği ıslahat ve düzenlemeyi vakit kaybetmeksizin yapmayı ve Ermenilerin Kürtlere ve Çerkezlere karşı güvenliklerini sağlamayı garanti eder". Anlaşmanın bu hükmü, esas itibarıyla bağımsızlık kazanmak isteyen Ermenileri tam anlamıyla tatmin etmemiş olsa dahi "Ermeni Sorunu" nun tarihte ilk kez bir uluslararası belgeye yansımaya ve "Ermenistan" diye bir bölgenin varlığından söz edilmesi yönünden büyük önem taşımaktadır.
- (7) 1878 yılında toplanan Berlin Kongresi sonucunda imzalanan Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi de Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesi yerine şu hükmü getirmiştir: "Osmanlı Hükümeti, halkı Ermeni olan eyaletlerde mahalli ihtiyaçların gerektirdiği ıslahatı yapmayı ve Ermenilerin Çerkez ve Kürtlere karşı huzur ve güvenliklerini garanti etmeyi taahhüt eder ve bu konuda alınacak tedbirleri devletlere bildireceğinden, bu devletler söz konusu tedbirlerin uygulanmasını gözeteceklerdir". Berlin Antlaşması'nın bu hükmü ile Türk-Ermeni ilişkilerine yabancı güçlerin müdahale edebilmesi hakkı tanınmış olmaktadır. Bkz. Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, İstanbul 2000, s.344-356; 376-381.
- (8) Justin McCarty, *Ermeni Soykırımını İddiaları*, Cedit Neşriyat, Ankara 2006, s.22
- (9) Ahmet Halaçoğlu, *1895 Trabzon Olayları ve Ermenilerin Yargılanması*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2005. s.18.

idaresi, buralara memur atanması ve azledilmesi, nüfus sayımı ve benzeri işlemlerin yapılması görevi de bu makama verilmiştir. Böylece Ermeni Kilisesi, cemaatin üzerinde çok büyük etki ve yetkilere sahip olmuştur.

Sorunun uluslararası bir boyuta taşınması ile Ermeni meselesi çok değişik bir yapıya bürünmüştür. Bu tarihe kadar kendi çaplarındaki propaganda faaliyetleri ile devam eden soruna Avrupa devletlerinin de dahil olması ve Ermenilere destek vermeleri ile bu tarihten itibaren kanlı bir tablo ile sahneye konmuştur. Kısacası Ermeni isyanları Osmanlı devletinin düşmanı olan devletlerle işbirliği neticesinde giderek artış göstermiştir.

Ermeni Örgütlenmeleri ve Komiteleri

Avrupalı misyonerler Ermeni örgütlenmelerine hem fikri ve hem de nakdi destek sağlamışlar, hatta finansman desteğini konsolosluklar aracılığı ile yerine getirmişlerdir. Berlin antlaşmasından sonra doğu Anadolu'daki bazı toprakların Ruslara bırakılması sonucu Osmanlı ve Rus Ermenilerinin teması geçmesi ve Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanarak bir devlet kurma istekleri, Rusya'nın güneye inme arzuları ile birleştirilerek, Ermeni faaliyetleri programlanmaya, teşkilatlanmaya, finanse edilerek silahlanmaya başladı. Ermeniler için ise görünüşte "daha mutlu ve eşit bir Ermeni toplumu meydana getirmek", gerçekte ise "Rusya'nın hakimiyetine girmek veya Osmanlı Devleti sınırları içinde ve Avrupa'nın denetiminde muhtar bir Ermeni devleti kurmaktır."¹⁰

İçeride kurulan bu komiteler vasıtasıyla Osmanlı Ermenilerini harekete geçirmek mümkün olmayınca, bu kez Rus Ermenilerine Osmanlı toprakları dışında komiteler kurmaları için destek verilmiştir. Böylece 1890'da Tiflis'te Taşnak, 1897'de İsviçre'de Hınçak komiteleri ortaya çıkmıştır. Günümüzde varlığını etkili bir biçimde sürdüren Ermeni Diasporasının temelleri bu komitelere dayanmaktadır.

Hınçak ve Taşnaksutyun komitelerinin faaliyetlerini başından beri Fransa'da planlamalarının esas sebebi, Ermenileri dünya üzerinde en çok kışkırtan devletin Fransa olmasıdır.¹¹

Hınçak Komitesi

Rusya'nın güdümünde oluşturulan Ermeni İhtilalci Komiteleri'nin ilkinin Hınçak (Çan Sesi) Komitesi oluşturur. 1887 yılında İsviçre'de Kafkasyalı Ermeniler tarafından kurulduğu bilinmektedir. Bu Partinin amacı; ihtilal yoluyla Türkiye'deki Ermeniler bağımsızlığa kavuşturulduktan sonra, ihtilal Rusya ve İran'a kaydırılacak, oralarda da başarıya ulaştıktan sonra Federatif bir Ermenistan kurulacaktı.¹²

Parti, üye toplama hususunda baskı politikası uygulayarak hem üye olma hem de maddi yardım sağlama hususlarında, Hınçaklara destek vermeyen kişileri öldürerek Ermeni halkı için de önemli bir tehdit unsuru olmuştu. Böylece öldürülmekten korkan Ermeniler üye oldukları Partiye maddi destek sağlamak zorunda bırakılmışlardır. Üyelerden toplanan paralar ile silah alımı yapılmıştı.¹³

Taşnaksutyun Komitesi

1890'da Tiflis'te kurulmuştur. Amacı; tamamen çete faaliyetlerine yönelik olup, Rusya'dan Türkiye'ye gidecek çetelere yardımcı olmak, Osmanlıda bulunan Ermenileri silahlandırarak çeteye dahil etmek, taraftar toplamak, iç isyan çıkarmak ve sonunda Ermenistan'ın bağımsızlığını sağlamaktır. Kurulduğu dönemden günümüze kadar olan

(10) Hamza Bektaş, *Ermeni Soykırım İddiaları ve Gerçekler*, Uludağ Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Yayın No:5, Bursa, 2001, s.29.

(11) Cemal Anadol, *Ermeni Dosyası*, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul, 2007, s. 354.

(12) Recep Karacakaya, *Ermeni Meselesi Kronoloji ve Kaynaklar*, Gök-kubbe Yayınları, İstanbul, 2005, s. 25.

(13) İbrahim Aykun, "Tokat'taki Ermeni Hınçak Cemiyeti ve Faaliyetleri (1893-1894)", Şenol Kantarcı (ed.), *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Cilt:I, ASAM-Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2003, s.508-510.

süreçte kongreler düzenleyerek faaliyet raporları oluşturan Taşnaklar, 1975 yılındaki toplantılarında yeni bir karar alarak Türkçeyi öğrenmeyi zorunlu hale getirmeyi amaçlamış, Türkçe yayınlarda Türk propagandası yapılması gerektiğini hedef haline getirmişlerdir.

Komitelerin karıştığı önemli olaylar; Osmanlı bankası baskını, Sasun isyanı ve Yıldız suikastı olmakla beraber, birçok cinayette de fiilen yer almışlardır.¹⁴

Ermeni İsyancıları

İsyancıların sebebini üç gruba ayırabiliriz: Birinci neden: Yabancı devletlerin, Ermenilere, onların Hıristiyan olmalarını ve Osmanlı içinde ezildiklerini hissettirmeleri; dolayısıyla Osmanlı'nın parçalanması için Ermenileri isyana teşvik etmeleri. İkinci neden: Ermeniler arasında filizlenmeye başlayan milliyetçilik, bağımsızlık duyguları ve Osmanlı Devleti'nin aslında kendine zarar veren hoşgörü anlayışı. Öyle ki; din ve dil gibi birçok konuda bir sınırlama getirmeyen Osmanlı, Ermenilerin kendi dillerinde Türk aleyhtarı şüirler okumalarını, okullarda Hınçak ve Taşnak armalarının konmasını¹⁵, kilise ve okullara silah depolanmasına varacak bir hoşgörüye sahipti.¹⁶ Üçüncü neden: Osmanlı Devleti'nin yönetimdeki hataları. Osmanlı Devleti, dış güçlerin dayatması ile birçok ıslahat yapmış, ancak buna rağmen hiçbir zaman barındırdığı farklı ırklara farklı muamele yapmamıştır. Fakat Ermenilerin isteği ise, Türklerin sahip olduğu haklardan çok farklıydı. Onlar Müslüman Türklerin sahip olmadığı "imtiyazlara" sahip olmak istiyordu.

Osmanlı Bankası Baskını

26 Ağustos 1896'da Osmanlı bankasına yapılan silahlı saldırıyı Taşnak komitesi planlamıştır. Komitenin birçok isteği vardı. Bunlardan bazıları:

- Göçmenlerin serbestçe geridönmeleri,
- Politik suçlardan mahkum Ermenilerin affı,

- Ülkenin gelirlerinin 3/4'ünün mahalli ihtiyaçlara sarfı,

-Avrupa devletleri temsilcilerinden geçici bir komisyon kurularak yukarıdaki hususların gerçekleştirilmesini kontrol etmeleri idi.

Yapılan uzun pazarlıklar sonucu, basıncıların serbest çıkışları garanti edilmiş ve Marsilya'ya gitmelerine izin verilmiştir. Ancak olaydan sonra, "Türklerin Ermenileri katlettiği" şeklindeki propagandaların yapıldığı bilinmektedir. Birçok kişinin yaralanması ve ölmesi ile sonuçlanan baskından sonra, yabancı devletlerin arabuluculuğu ile isyancılar affedilmiştir.¹⁷

Sasun İsyancı

İlk Sasun olayının 1895'te, ikincisinin ise 1897'de meydana geldiği bilinmektedir. Taşnak çeteleri İran üzerinden ülkeye girme ve buradan silah sokma girişimlerinde bulunmuşlardır. Ancak bu yol üzerinde bulunan bir grup aşirete saldıran komiteciler, kuşatılmak korkusu ile geri çekilmişlerdir. Ardından komite üyeleri Sasun ve Muş taraflarında faaliyet merkezi oluşturdular. Osmanlı hükümetinin Sasun'da güvenliği sağlama girişimlerinin, bunu istemeyen Ermenilerce aksatılmasından bir süre sonra askeri hareket başladı ve 1904 yılının Temmuz ayına kadar sürdü. Bunun üzerine yine yabancı devletlerin arabuluculuğu ile isyan sona erdi.¹⁸

Sasun isyanı da dahil Ermenilerin çıkardığı birçok isyanın arkasında aslında İngiltere'nin Amerika'nın, Fransa'nın olduğu bilinen bir durumdur. Fakat isyanı çıkaran komiteler bunu o anda görmemekte diremişlerdir. Perinçek'in bahsettiği üzere; Sasun

(14) Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, 6.bsk., Remzi Kitabevi, İstanbul 2005, s. 209-241.

(15) Hamza Bektaş, *Ermeni Soykırım İddiaları ve Gerçekler*, Uludağ Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Yayın No:5, Bursa, 2001, s.29.

(16) Anadol, *a.g.e.*, s.94-94.

(17) Gwyn Williams, *Eastern Turkey*, Faber and Faber Limited, London, 1972, s.61.

(18) Gürün, *a.g.e.*, s.212-213.

olaylarının İngiliz centilmenleriyle birlikte Ermeniler tarafından kışkırtıldığı, aslında İngilizlerin Mısır'ı işgal etmenin ön koşulunu yaratmak peşinde olduğunu, Amerikan misyonerlerinin ise ayaklanma sırasında zarar gördüğünü ve bu sebeple Türkiye'den tazminat istediğini görmekteyiz.¹⁹

Zeytun İsyanı

17 Ağustos 1914'te Zeytun'da Ermeniler tarafından çıkarılmıştır. Kendileri müstakil bir Ermeni Kuvveti teşkil etmek isteyen Zeytun Ermenilerinin bu talebi kabul edilmeyince isyan edip dağlara çıkmışlar ve çeteler teşkil etmişlerdir. Maraş'taki Ermeni askerleri de silahlarıyla bunlara katılmışlardır.²⁰ 30 Ağustos 1914 tarihinde yani seferberliğin ilanından sadece birkaç hafta sonra Zeytun Askerlik Şubesi'nden terhis olup köylerine dönmekte olan Andırınlı yüzden fazla Türk'ü soymuş ve öldürmüşlerdir.²¹

6

Yıldız Suikastı

Yine Taşnakların planladığı bir suikasttır. 21 Temmuz 1905 tarihinde çeşitli yerlerden gelen Ermeniler, önce 12 bomba ile Polonezköy'e gitmişler ve İbrahim Paşa korusunda bomba denemesi yapmışlardır.²² Suikasttan önce aralarından birkaç kişi II. Abdülhamit'in katıldığı törenlere gidip, padişahın nerelerden geçtiğini ve bombanın ne zaman nerede patlaması gerektiğini uzun süre araştırmıştır. Taşnakların beklediği gün geldiğinde, padişaha mümkün olduğunca yakın olacak bir yerde, planladıkları bomba düzeneğini avludaki bir arabanın altına yerleştirmişlerdir. Ancak padişahın Şeyhülislam Cemalettin Efendi ile yaptığı birkaç dakikalık görüşme erken sonuçlanınca suikast gerçekleşmemiştir.²³

Dört "T" Planları

Ermeni terörünün amacı, sözde soykırım iddialarını ve Ermenilerin taleplerini tüm

dünyaya duyurmaktır. Böylece "Büyük Ermenistan" hayaline kavuşmak amaçlanmaktadır. Elbette bunların yanında Türkiye'ye yönelik gizli emeller de mevcuttur. Bunun için uygulamaya konan ve "Dört T" şeklinde adlandırılacak olan plan şu dört kavrama dayanmaktadır.

-Tanıtma: Ermeni milliyetçiliğinin yeniden canlandırılması,

-Tanınma: Asılsız soykırımın Türkiye'ye kabul ettirilmesi ve dünya çapında tanınmasının sağlanması,

-Tazminat: Osmanlı devletinin varisi olarak Türkiye Cumhuriyeti'nden tazminat alınması,

-Toprak: Büyük Ermenistan'a ait olduğu iddia edilen Türkiye'nin doğu ve kuzey doğusundaki bazı toprakların Ermenistan'a iade edilmesi.²⁴

"Dört T" plânına dayanak oluşturan Ermeni iddiaları ise şunlardır:

1. Türkler, Ermenistan'ı işgal ederek Ermenilerin topraklarını ellerinden almışlardır.

2. Türkler, 1877-78 savaşımdan itibaren Ermenileri sistemli olarak katliama tabi tutmuşlardır.

3. Türkler, 1915 yılından itibaren Ermenileri plânlı şekilde soykırıma tabi tutmuşlardır.

4. Talat Paşa'nın, Ermenilerin soykırıma tabi tutulması konusunda gizli emirleri vardır.

(19) Mehmet Perinçek, *Ermeni Devlet Adamı B.A Boryan'ın Gözüyle Türk-Ermeni Çatışması*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2. basım, 2006, s.46-47.

(20) Sadi Koçaş, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Altınok Matbaası, Ankara 1967, s.220

(21) Belgelerle Ermeni Sorunu, s 187-188

(22) Türkkaya Ataöv (Ed), *Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler*, Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2002, s. 56.

(23) Ömer E. Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 3, Kasım 2001, s.114.

(24) Ali Özoglu, *Türk Soykırımında Fransız-Ermeni İlişkileri*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2007, s. 41.

5. Soykırımda hayatlarını kaybeden Ermenilerin sayısı 1,5 milyondur.²⁵

24 Nisan 1915

Ermenilerin çıkardığı isyanlar ve Türk'lere karşı yapmış oldukları mezalimlerden ötürü, Osmanlı hükümeti, patrik ve milletvekilleri başta olmak üzere birçok Ermeni ileri gelenlerine, olayların son bulmaması halinde devletin gereken önlemleri alacağını bildirmiştir. Ancak olayların durması yerine giderek artması, bölgenin emniyete alınması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

24 Nisan 1915 tarihi, Anadolu'nun hemen her köşesinde başlayan ve İstanbul'da Osmanlı İmparatoruna yönelik suikasta kadar uzanan Ermeni terör ve dehşetine karşı Osmanlı Devleti'nin tutuklamaları başladığı tarihtir.

Bu nedenle, 24 Nisan 1915 tarihinde Ermeni Komiteleri kapatılarak, yöneticilerinden 2345 kişi devlet aleyhine faaliyette bulunmak suçundan tutuklanmıştır. Tutuklular Ankara ve Çankırı hapisanelerine yollanmıştır. Ermenilerin Avrupa ve ABD Parlamentolarında "Soykırım Anma Günü" olarak çıkarmaya çalıştıkları ve "soykırım yılı" olarak her yıl düzenledikleri anma günü, bu tutuklamalar olup "Sevk ve İskan Kanunu" ile alakalı değildir.²⁶

Osmanlı hükümetinin bu kararı üzerine Ermeni ileri gelenleri, başta ABD ve Rusya olmak üzere birçok devlet başkanına olanları bir katliam havasında anlatan mektuplar yazmaya başlamışlardır.

Günümüzde hala her 24 Nisan'da anılan "Ermeni Günü" ardından yaşananlara baktığımızda, Ermenilerin de katıldığı onca konferansta, tehcirin aslında soykırım olduğu iddia edilmektedir. 2008 yılında insan hakları derneği (İHD) İstanbul şubesinin girişimi ile Bilgi Üniversitesi'nde düzenlenen "24 Nisan 1915'de Ne Oldu?" başlıklı sempozyumda konuşan tarihçi Ara Sarafian; üç

farklı haritayla Ermenilerin Anadolu'da yerleşik olarak yaşadığı bölgeleri ve yerlerinden edilen Ermenilerin sürgün güzergâhı üzerinde topluca katliama uğradığı noktaları tek tek göstererek, 1915 yılında bölgeden yüzlerce Ermeninin hayvan arabalarına bindirilip bilinmeyen bir yere götürüldüğünü, kafilede yer alan yüzlerce Ermeninin Ergani-Maden arasında toplu katliama maruz kaldığını, Harput'ta çok sayıda Ermeni yerleşim birimi olduğunu ve Harput'un savaş bölgesi olmasına karşın 1915 tarihinden sonra bölgedeki Ermeni yerleşim birimlerinin ortadan kaybolduğunu belirtmiştir.²⁷ Sarafian ayrıca, 24 Nisan 1915'te yüzlerce Ermeni aydınının, din adamının, doktorun ve birçok kişinin tutuklanarak hayatını kaybettiğini ve bunun "sistemik ve planlı bir uygulama" olduğunu da belirtmiştir.

Sarafian'ın bu iddialarına karşılık, Osmanlı hükümeti başbakanlığı tarafından 30 Mayıs 1915'te içişleri, dışişleri ve maliye bakanlıklarına gönderilen yazıda, göçün nasıl uygulanacağı anlatılmıştır.²⁸

Birçok Ermeni'nin görüş birliği yaptığı Sarafian'ın konuşmalarında da geçen Ermenilerin katline ilişkin belgelerin araştırıldığında asılsız oldukları görülecektir.²⁹ Örneğin Aram Andonian adlı bir Ermeni'nin, 1920 yılında yayınladığı "Naim Bey'in Anıları/Ermenilerin Tehcir ve Katliamına İlişkin Resmi Türk Belgeleri" isimli kitabında Talat Paşa'ya atfedilen telgrafların, bir soykırım suçlusu yaratmak amacıyla üretilmiş sahte belgeler olduğu ve bu belgelerin sahteliği, Şinasi Orel ve Süreyya Yuca tarafından yapılan inceleme sonucunda kanıtlanmıştır.³⁰

(25) Justin McCarthy ve diğerleri, 'Ermeni Soykırımı' İddiaları, Cedit Neşriyat Yayınları, Ankara, 2006, s. 30-31; Özoglu, a.g.e., s. 43.

(26) Berna Türkdoğan, 1915'ten Günümüze Tehcir (Türkler ve Ermeniler), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2006, s. 64

(27) <http://www.norzartonk.org/?p=161,20.03.2010>

(28) Hüsamettin Yıldırım, Ermeni İddiaları ve Gerçekler, Sistem Ofset Yayınları, Ankara, 2000, s. 24

(29) Esat Aslan, "1915 Zorunlu Göç Geçici Yasası'nın Gerekliliği ve Uygulamalarının Değişik Açılardan Değerlendirilmesi", Ermeni Araştırmaları, Sonbahar 2002, Cilt 2, Sayı 7, s. 18-40.

(30) Guenter Lewy, "Ermeni Soykırımına Yeniden Bakış", Middle East Quarterly, Vol. XII, No. 4, Sonbahar 2005, <http://www.meforum.org/880/ermeni-soykirimina-yeniden-bir-bakis;> <http://www.Ermenisorunu.gen.tr/turkce/ozet/yer.html,20.03.2010>

Tehcir Kanunu (Yer Değiştirme Kanunu)

Ermenilerin bugün dahi toplantılarında, mitinglerinde, gösterilerinde, konferanslarında ve işledikleri cinayetlerden sonra ileri sürdükleri sebeplerden birisi “Ermeni Tehciri göç zorlama” meselesidir.

Osmanlı Devleti'nin 21 Temmuz 1914'te seferberlik ilanı ve daha sonra da Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle;

- Ermenilerin davranışları,
- Çıkardıkları isyanlar,
- Ermeni çetelerinin Türk ve Müslüman ahaliyi topyekun öldürmeye girişmeleri,
- Ermenilerin düşmanla işbirliği yapımları,
- Türk ordusunu sırtından vurmaya kalkmaları, hükümet katlarında tedbir almaya, onları buldukları bölgelerden çıkararak başka yerlere göçe zorlamaya mecbur etmiştir.³¹

Tehcir uygulaması keyfi bir uygulama değildir. Osmanlı Hükümeti, yer değiştirme uygulamasını o günün şartlarında bir kanuna dayandırmıştır. Dört maddelik kanun, savaş halinde devlet yönetimine karşı gelenler için askeri birliklerce alınacak tedbirleri içermektedir. Kanunun çıkış süreci ise şu şekildedir:

İçişleri Bakanlığı isyancı Ermenilere karşı tutuklama gibi bazı önlemler alırken, 24 Mayıs 1915'te ortak bir bildiri yayınlayan Rusya, Fransa ve İngiltere hükümetleri, bir aydan beri Ermenistan olarak adlandırılan Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da Ermenilerin öldürüldüklerini ileri sürmüşler ve olaylardan Osmanlı hükümetini sorumlu tutacaklarını bildirmişlerdir.

Kanunun bu şekilde uluslararası bir boyut kazanması üzerine Talat paşa tehcir hakkında hazırladığı bir yazıyı 26 Mayıs 1915 günü Başbakanlığa göndermiştir. Ermenilerin

isyan ve katliamlarına dikkat çekildikten sonra savaş bölgelerindeki Ermenilerin başka bölgelere nakline karar verildiği anlatılmıştır. Bu durum Başbakanlık tarafından derhal meclis gündemine getirilmiştir ve uygulamaya konulmuştur. Başbakanlık, devletin güvenliği için başlatılan yer değiştirme uygulamasının yerinde olduğunu belirterek, bunun bir usul ve kurala bağlanmasının zorunluluğunu dile getirmiştir. Böylece 27 Mayıs 1915'te Meclis'ten çıkan “Yer Değiştirme Kanunu” 1 Haziran 1915 günü dönemin resmi gazetesi Takvim-i Vekayi'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. “Tehcir Kanunu” şu sebep ve neticeyi ihtiva ediyordu.³²

Madde 1- Sefer vaktinde ordu, kolordu ve tümen komutanları, bunların vekilleri ve müstahkem mevki komutanları, ahali tarafından herhangi bir surette hükümetin emirlerine, vatanının müdafaasına ve asayişin muhafazasına ait icraat ve tertibata karşı gelme ve silahlı tecavüz ve dayanma görülürse, derhal askeri kuvvetlere en şiddetli surette tedibat yapmaya, tecavüz ve direnmeyi esassından yok etmeye izinli ve mecburdur.

Madde 2- Ordu, Müstakil Kolordu, Tümen Komutanları askeri icaplara dayanan veya casusluk ve hainliklerini hissettikleri köy ve kasabaların ahalisini tek veya topluca diğer yerlere sevk ve iskan ettirebilir.

Madde 3- İşbu kanun neşri tarihinden geçerlidir.³³

Görüldüğü gibi bu kanun yalnız Ermenilere ait olmayıp, İmparatorluk hudutları içinde hükümet icraatına karşı çıkan, Osmanlı Hükümetine itaat etmeyen, silahlı mukavemet eden, düşmana casusluk yapan her kim varsa tehcir kanunu ona karşı geçerlidir.³⁴

Tehcir Kanunu tamamen devleti ve kamu düzenini korumaya yönelik, şiddete

(31) Cemal Anadol, *Ermeni Dosyası*, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2007, s. 320-321.

(32) Ahmet Akter, *Ermeni Göçü*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, s.21.

(33) Gürün, *a.g.e.*, s.308-309.

(34) Anadol, *a.g.e.*, s.321.

karşı bir yetki kanunudur. En önemli özelliği ise; “kanun metninde herhangi bir etnik grup, zümrenin zikredilmemiş veya ima edilmiş” olmasıdır.

Kanun kapsamına giren Müslüman, Rum ve Ermeni asıllı Osmanlı vatandaşları yerlerinden başka yerlere sevk edilerek göçte tabi tutulmuştur.

Başbakanlık tarafından 30 Mayıs 1915’te İçişleri, Harbiye ve Maliye Nezaretlerine gönderilen bir yazıda, göçün nasıl uygulanacağı ayrıntılı şekilde anlatılmış ve özetle şöyle denilmiştir:³⁵

- Göç ettirilenler, kendilerine tahsis edilen bölgelere can ve mal emniyetleri sağlanarak rahat bir şekilde nakledileceklerdir;
- Yeni evlerine yerleşene kadar işçileri Göçmen Ödeneği’nden karşılanacaktır;
- Eski mali durumlarına uygun olarak kendilerine emlak ve arazi verilecektir;
- Muhtaç olanlar için hükümet tarafından konut inşa edilecek; çiftçi ve ziraat erbabına tohumluk, alet ve edevat temin edilecektir;
- Geride bıraktıkları taşınır malları, kendilerine ulaştırılacak; taşınmaz malları tespit edilecek ve kıymetleri belirlendikten sonra, paraları kendilerine ödenecektir;

• Göçmenlerin ihtisasları dışında kalan zeytinlik, dutluk, bağ ve portakallıklarla, dükkan, han, fabrika ve depo gibi gelir getiren yerleri açık arttırma ile satılacak veya kiraya verilecek ve bedelleri sahiplerine ödenmek üzere mal sandıklarınca emanete kaydedilecektir.³⁶

Talat Paşa, Ermeniler hakkında alınan tedbirlerin onları imha maksadı taşımadığını, asıl gayenin hükümet aleyhine faaliyetlerde bulunmalarını önlemek olduğunu her fırsatta dile getirmiştir. Ermenilerin imhası söz konusu olmadığı gibi tehcir sırasında çıkabilecek olumsuzluklara karşı önlemler alınmıştır.³⁷

Sözde Ermeni soykırımı iddiacıları, gerçeği çarpıtmışlar ve Talat Paşa’nın Ermenilerin katledilmesine yönelik emir verdiğini ileri sürmüşlerdir. Dayanakları ise Aram Andomian adlı bir Ermeni’nin 1920 yılında Londra’da yayınladığı “Naim Bey’in Anıları/ Ermenilerin Tehcir ve Katliamına İlişkin Resmi Türk Belgeleri” isimli kitabıdır. Kitapta yer alan ve Talat Paşa’ya atfedilen telgraflar; bir soykırım suçlusu yaratmak amacıyla üretilmiş sahte belgelerdir. Bu belgelerin sahteliği Şinasi Orel ve Süreyya Yuca tarafından yapılan inceleme sonucunda kanıtlanmıştır.³⁸

Tehcir, Osmanlı Hükümeti’nin meşru bir hareketidir. Soykırım değildir. Yapılan şey, savaş zamanında kendisine ihanet eden, aynı zamanda da kendi tebaası olan bir topluluğu, imparatorluk sınırları içinde bir yerden bir yere göç ettirmektir.³⁹

Lozan Konferansında Ermeni Sorunu

Kurtuluş Savaşı’nda kazanılan büyük zafer üzerine yeni Türkiye Devleti ile Birinci Dünya Savaşı’nın galip devletleri arasında yapılan Lozan Barış Konferansı⁴⁰ sonucunda eşit koşul esasına göre, 24 Temmuz 1923’te “Lozan Barış Antlaşması” imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Türkiye Devleti’nin varlığı, Misak-ı Milli ilkeleri çerçevesinde, diğer dünya devletleri tarafından resmen tanınmış ve Türkiye uluslararası topluma girmiştir. Lozan

(35) Cemalettin Taşkıran, “1915 Ermeni Tehciri Sırasında Osmanlı Devleti’nin Aldığı Tedbire Bir Bakış”, *Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara 1996, s.140.

(36) Nejdet Bilgi, *Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Beyin Yarğanması*, Köksav, Ankara 1999, s.33-34.

(37) Tehcir Kanununun uygulanması hakkında arşiv araştırma eseri için bkz. Bülent Bakar, *Ermeni Tehciri ve Uygulanması*, M.Ü. Türkiyat Araş. Enst. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul 2003.

(38) T.C. Başbakanlık, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2001, s.177-178

(39) Sina Akşin, “Sözde soykırım iddiaları, Batı’nın bizi bu topraklardan kovmak için kullandığı araç-söyleşi”, *Jeopolitik*, Nisan 2005, Sayı 15, s.11

(40) Lozan Barış Konferansı hakkında geniş bilgi ve 143 madde olan asıl Antlaşma ile aynı gün buna ek olarak yapılan 18 Sözleşme, Protokol ve teati edilen “7 Mektup”un metni için bkz. *Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar Belgeler*, Takım II, c.2, Çev. Seha L. Meray, Ankara 1970, s.1. vd: Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, İstanbul 1942, s.120 vd: M. Cemil Bilsel, *Lozan*, İstanbul 1933; Ali Naci Karacan, *Lozan*, 2.bsk., İstanbul 1971; İsmail Soy-sal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*, c.I, (1920-1945), 2. baskı, Ankara 1989, s.67-244; Mehmet Gönübol, *Milletlerarası Siyasal Teşkilatlanma*, 3. Bsk., Ankara 1975, s.149.

Konferansı, bundan sonra da Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinin temelini teşkil etmiştir. Bununla beraber Lozan Konferansından sonra Türkiye'nin antlaşmada imzası olan devletlerin bazılarıyla ilişkilerinde değişik sorunlar ve yeni gelişmeler ortaya çıkmıştır.⁴¹

20 Kasım 1922 - 24 Temmuz 1923 tarihleri arasında iki dönemde cereyan eden Lozan Konferansı, yüzyıllardır devam eden bazı sorunları çözüme kavuştururken, günümüze değin devam eden bazı sorunlara da kaynaklık teşkil etmiştir. Bazı sorunlar ise çözümlenmiş olmakla ya da çözümlendiği sanılmakla birlikte, sonraki dönemlerde yeniden güncelleşmiş ve nitelik değiştirerek uluslararası diplomaside yerini almıştır. Ermeni sorunu da Lozan'da çözümlenen ya da çözümlendiği varsayılan sorunlardan biridir.

Ermeni sorunu ağırlıklı olarak Lozan Konferansının birinci döneminde gündeme gelmiş ve sert tartışmalara neden olmuştur. Sorun konferans boyunca üç farklı boyutta ele alınmıştır. Öncelikle Türkiye'deki Ermenilerle Ermenistan'daki Türklerin mübadelesi ele alınmıştır. Anadolu'daki Rumlar gibi Ermenilerin de mübadele kapsamına alınması durumunda yeniden göçmen sorunu yaşanabileceğini düşünen İsmet Paşa, bu konuda TBMM Hükümeti'ni razı etmiş ve mübadele fazla tartışmaya yol açmadan gündemden kalkmıştır. Ermenilerle gündeme getirilen iki konu soykırım iddialarıdır. Batılı devletlerin temsilcileri bu konuda Türk tarafını köşeye sıkıştırarak, diğer konularda taviz koparmak istemişlerse de, Türk Heyeti belgelere dayanarak iddiaları reddetmiş ve Batılıların elindeki rakamların gerçek dışı olduğunu ileri sürmüştür. Üçüncü ve belki de en ağırlık olarak gündeme getirilen konu ise, Anadolu'da Ermenilere bir yurt verilmesidir. Misak-ı Milli konusunda kararlılık, bu isteğin de gerçekleşme imkânını ortadan kaldırmıştır.

Tüm bu konular, konferans boyunca farklı mekânlarda ve değişik taraflarca gündeme getirilmiştir. Türk Heyeti, Ermeni

sorunuyla ilgili olarak bir yandan İtilâf Devletlerinin temsilcileriyle resmî oturumlarda mücadele ederken, resmî oturumlar dışında da Ermeniler, Amerikalılar ve hatta İsviçreli-lerle karşı karşıya kalmıştır.⁴²

Görüşmeler esnasında, mübadele konusunda yukarıda da bahsedildiği gibi hemen ilk günlerde bir uzlaşma sağlanırken, soykırım iddiaları ve Ermeni yurdu konularında ciddi gerginlikler ortaya çıkmıştır. İtilâf Devletlerinin temsilcileri resmî ve gayr-i resmî yollar-
dan soykırım ve yurt konularındaki ısrarlarını sürdürmüşlerdir.⁴³

Taraflar arasındaki değişik yaklaşımlar doğal olarak farklı rakamların, değişik tarihsel yaklaşımlar da farklı beklentilerin doğmasına yol açmıştır.⁴⁴ Batılı devletlerin temsilcilerine göre soykırım esnasında 1.500.000 civarında Ermeni öldürülmüştü ve bu ancak oldukça geniş olan Anadolu'da Ermenilere bir yurt verilmesiyle telâfi edilebilirdi. Türk tarafı ise sevk ve iskân kanununun uygulanması sırasında ve daha önceki yıllarda 300.000 civarında Ermeninin öldüğünü, herhangi bir sistemli soykırım uygulanmadığını ve doğal olarak da Anadolu'nun hiçbir yerinde çoğunluğu oluşturmamış olan Ermenilere yurt verilemeyeceğini dile getirmiştir.⁴⁵

Ermeni konusundaki farklı bakış açısı, aslında konferansın tümüne de yansıyan bir durumdur. Batılı devletlerin kendilerini galip kabul ederek Mondros ve Sevr'e göre düzenleme yapmak istemelerine karşın, Türk tarafı tam zıddı bir anlayışla Misak-ı Milli ve Mudanya'ya göre bir barışın imzalanması için çaba sarf etmekteydi. Lozan'dan günümüze yansıyan belki de en ilginç nokta, 1923'ler ile 2000'ler arasında tarafların yaklaşımları, tezleri ve iddialarında ciddi benzerliklerin

(41) Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, İstanbul 2000, s.556.

(42) Fahir Armaoğlu, "Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri" *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler*-, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000, 281-297.

(43) Cemil Bilsel, *Lozan*, II. Cilt, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1933, s.279.

(44) Uras, *a.g.e.*, s.31.

(45) Bu bildirinin tam metni 19. 12. 1922 tarihli *Journal de Geneve*'de yayınlanmıştır. Bkz. Bilal Şimşir, *Lozan Telgrafları*, II. Cilt.: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s.229-230.

bulunmasıdır. Batılı devletler 1923 yılında, Lozan'da Ermenilerle ilgili olarak Türkleri sıkıştırmak için ne yapmışlar ve söylemişlerse, bugün de aynı iddialarda bulunmaktadırlar. Buna karşılık Batılıların iddialarına Türklerin verdikleri cevaplarda da dün ile bugün arasında ciddi benzerlikler vardır. İsmet Paşa⁴⁶ ve Dr. Rıza Nur'un⁴⁷ Lozan'da öne sürdükleri görüşlerle günümüzde zaman zaman gündeme gelen Ermeni soykırımı iddialarına verilen cevaplar hemen hemen aynıdır. Bu bir anlamda Batılıların hâlâ Sevr'e, Türklerin ise Misak-ı Milli'ye dayandıklarını kanıtlamaktadır. Bütün bunlardan hareketle, Ermeni sorununun tarihsel ve akademik bir sorun olmaktan çok, siyasal ve ekonomik çıkarlar açısından ele alınana bir sorun olduğu söylenebilir. Aslında Lozan Konferansı görüşülen tüm konular ve gündeme gelen sorunlar açısından bir bütündür. Batılı devletler bu bütün içinde yer alan kendileri için hayati önem taşıyan konularda başarı sağlayabilmek ve Türk tarafını tavize zorlamak için Ermeni sorunu gibi kendileri için tali önem taşıyan bir konuyu zaman zaman gündeme getirmişlerdir. Ermeni sorununda yumuşamaları da bu çerçevede ele alınabilir. Bu yumuşamaya, Türklerden karşı bir iyi tavır beklentisi içine girdikleri bir gerçektir. Böylesi bir politika da İngiltere'nin başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Ermeni yurdu konusu konferansın gündeminden kalkmış, ancak Boğazlar ve Musul konuları İngiltere'nin istediği biçimde sonuçlanmıştır. Bu bir tesadüf olmasa gerek.⁴⁸

Lozan'daki Ermeni sorunu, Batılı devletlerin yeni Türk devleti üzerinde uluslararası bir baskı oluşturmaları yolunda bir başlangıç teşkil ederken, Türk devleti için de Misak-ı Milli konusunda tavizsizlik ve kararlılık geleneğinin doğmasına yol açmıştır. Ermeni yurdu isteklerine karşı Türk tarafının geliştirdiği tutum, Misak-ı Milli'nin uluslararası bir konferansta sınanmasına ve uygulanabilirliğinin ölçülmesine olanak sağlamıştır.

Savaştan yeni çıkmış ve yorgun bir ulusun temsilcilerinin toprak bütünlüğü ko-

nusunda Lozan'da göstermiş olduğu direniş, antlaşma metnine de yansımış ve Ermenilerle ilgili hiçbir hükme yer verilmemiştir. Türkiye açısından Ermeni sorunu gerek ulusal planda, gerekse uluslararası platformda kapanmıştır. Böylece Ermeni sorununun sona ermiş olduğu Batılı devletlere de teyit ettirilmiştir.

Ermeni Sorununun Önemi

SSCB'nin dağılmasından sonra, 23 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan eden Ermenistan Cumhuriyeti, Türkiye'ye yönelik "sözde soykırım" iddialarını bir devlet politikası haline getirmiştir. Ermeniler, zulme ve haksızlığa uğramış bir toplum imajı yaratarak, dünya kamuoyunu başta ABD ve Fransa olmak üzere belli başlı devletleri ve uluslararası kuruluşları Ermeni davası lehine çekmeye çalışmaktadır.

Böylece soykırım iddialarının kabulü ve tesciline bağlı olarak, Türkiye'den yüklü bir tazminat almak ve son aşamada ise Türkiye sınırları içerisinde bulunduğunu iddia ettikleri sözde Ermeni topraklarının iadesini sağlayarak büyük Ermenistan'ı kurmak yönünde bir siyaset izlemektedirler. Nitekim Ermenistan parlamentosu 23 Ağustos 1990'da kabul ettiği bildiriye; "Ermenistan Cumhuriyeti, Osmanlı Türkiye'si ve Batı Ermenistan'da gerçekleştirilen 1915 soykırımının uluslararası kabul görmesi çabalarını destekler" maddesine yer verilmiştir.⁴⁹

Sözde soykırımın tanınmasını hedefleyen girişimler, özellikle Belçika, Fransa, Avusturya, Yunanistan, Lübnan, Kanada, Rusya, ABD ve Arjantin'de yoğunlaşmış ve bu ülkelerde ardı ardına soykırım anıtları dikilmeye başlamıştır. Ermenistan Türkiye ile ilişkilerinde sertlik yanlısı bir politika izlemeye

(46) Lozan Antlaşması ile ilgili tafsilatlı bilgi için bkz. İsmet İnönü, *Hatıralar*, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987.

(47) Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, 3. Cilt, Altıdağ Yayınevi, İstanbul 1968, s.1063.

(48) Temuçin F. Ertan, "Lozan Konferansı'nda Ermeni Sorunu", *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt II, Sayı 2, (Güz 2000), ss. 209-225

(49) Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tebciri*. İstanbul : Babiali Kültür Yayıncılık, 2006, s.104.

başlamış ve Ermenistan soykırımını hiçbir zaman unutmayacaklarını açıklamıştır.⁵⁰

Günümüzde sözde Ermeni soykırımı adı ile bütünleşmiş olarak görünen Ermeni sorununun; Türkiye'den tazminat almak ve ardından toprak talep etmek, PKK terör örgütüne örtülü de olsa destek vermek ve Türkiye'ye dost olmayan çevre ülkelerle ittifak kurmak suretiyle ülkemiz aleyhine faaliyetlerde bulunmak ve Dağlık Karabağ ile Azerbaycan konusunda uzlaşmaz bir tutum içerisinde olmak gibi boyutları bulunmaktadır.

Türkiye'nin AB üyesi olabilmesi için Ermeni soykırımını tanıması koşulunun bazı ülkelerce ön şart haline getirilmek istenmesi de Ermeni sorununun bir diğer boyutunu yansıtmaktadır.

Kısaca Ermeni sorunu, Osmanlı döneminde bir imparatorluğu parçalayarak çıkarlarına ulaşmayı amaçlayan ülkelerce ortaya çıkarılmış, bugün ise isimleri değişmekle birlikte aynı çıkar çevrelerinin Türkiye üzerindeki emellerini gerçekleştirmek istemeleri ve bölgede güçlü bir Türkiye arzu etmemelerinden dolayı, çeşitli yönleriyle birlikte sıcak tutulan suni bir sorundur. Bu nedenlerden dolayı da Ermeni sorunu Türkiye açısından büyük önem arz etmektedir.

Sözde Ermeni Soykırım İddialarının Gündeme Gelmeye Başlaması

1960'lı yıllar, Ermeni Soykırımı iddialarının yavaş yavaş gündeme gelmeye başladığı dönem olarak bilinmektedir. Neden daha önce değil de 1960'lı yıllar sorusuna cevap vermek gerekiyor. Ermeni diasporası, özellikle ikinci kuşak Ermeniler, buldukları ülkelerin yönetimlerinde görev almaya başlamışlar, politika, sanat, medya ve iş dünyalarında önemli noktalara gelmişlerdir. Sermaye birikimini tamamlayan Ermeni işadamları, politikacıların seçim kampanyalarına finansal destek karşılığında, onlardan Ermeni davasının savunucuları olmaları sözünü almışlardır.

Birçok Ermeni ise milletvekili, belediye başkanı, belediye meclisi üyesi vb. görevlere soyunmuş, bu durum onların buldukları ülkelerdeki siyasal yaşama rahatça müdahale etmelerini sağlamıştır.

Medyaya yönelik çalışmalarında da çok başarılı olan Ermeni diasporası, basın yayın kuruluşlarında iş başına gelen Ermeniler aracılığı ile köşe başlarını tutmuş, böylelikle tezlerini daha geniş ulaştırma şansını iyi değerlendirmiştir. Günümüzde, birçok batılı ülkenin önde gelen medya kuruluşlarında, gazeteci, haber müdürü, program yapımcısı ve genel yayın yönetmeni olarak çalışan sayısız Ermeni bulunmaktadır. Medyanın, kamuoyunu yönlendirmedeki gücü düşünüldüğünde, Ermenilerin, medyayı kullanarak aldıkları yolu ve neler yapabileceklerini daha iyi kavrayabiliriz.

Ermeni Soykırım İddialarının Nedenleri

a. Ermeni halkının mücadelesine saygı duyan ve destekleyen devletlerin yardımlarını kabul edecekleri,

b. Lozan Kongresi'nde imzası bulunan süper ülkeler nezdinde girişimleri arttırarak "Ermeni halkının sömürgeciliğin kaldırılmasından yararlanamayan tek halk olduğuna" inandırmak.

c. Türk sömürgeciliği ile mücadele edebilmek için Türkiye'nin sözde yayılmacı politikasına karşı Yunanistan ve Kıbrıs Rum Kesimi'ni desteklemek ve Rum lobisinin desteğinden yararlanmak,

d. Ermenilerin Türkler tarafından soykırıma uğradığını çeşitli ülkeler ve uluslararası resmi kuruluşlar nezdinde dile getirmek,

e. Türkiye'yi 1915 Ermeni Soykırımını kabul etmesi için zorlamak, bu zorlama neticesinde Türkiye'nin soykırımı kabul etmek

(50) Bilal N. Şimşir, *Ermeni Meselesi 1774-2005*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2005, s.15.

zorunda kalması halinde, Türkiye'den toprak almak için yollarının açılacağına inanmaktadır.

Ermeni Soykırım iddialarının altında yatan gerçeğin daha önce belirttiğim 4 T formülü ile de açıklanması mümkündür. Birinci T=Terör, İkinci T=Tanınma, Üçüncü T=Tazminat, Dördüncü T=Toprak talebidir. Birinci T, terör safhası ASALA örgütü tarafından gerçekleştirildi. İkinci T, Tanınma safhasıdır. Tanınmadan kasıt soykırımın yabancı ülkeler ve Uluslararası Resmi Kuruluşlar tarafından tanınmasıdır. Ermeniler, halen ikinci safhada bulunmaktadır.

Soykırım İddialarını Kabul Eden Ülkeler

Ermeni diasporasının çalışmalarının somut sonuçlarını sözde soykırım tasarılarının birçok ülke parlamentolarında tanınmasından dolayı anlayabiliriz. Soykırımı tanıyan ülkeleri şöyle sıralayabiliriz:

-Uruguay : 1965, 2004, 2005 olmak üzere üç kez Ermeni soykırımı iddialarını kabul etmiştir. Kararı almasında etkili olan sebepler ise, ülkede küçük fakat zengin Ermeni azınlığının olması, Türk azınlığın bulunmamasıdır.

-Kıbrıs Rum Kesimi: 1982 yılında soykırım iddialarını kabul etmiştir. Burada elbette Kıbrıs Rumlarının Türkiye aleyhinde olması en açık sebeptir.

-Arjantin : Ermeni soykırımını tanıma tasarısı 1993, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007'de gündeme gelmiş ve hepsinde de kabul edilmiştir. Arjantin'de de etkili bir Ermeni azınlığının olması etkili olmuştur.

-Rusya: Önce 1995'te sonra da 2005'de soykırımı kabul etmiştir.

-Kanada: 'Soykırım' kararları 1996, 2000 ve 2004'te gündeme geldi ve her üçü de kabul edilmiştir.

-Yunanistan:1996'ta soykırımı tanımıştır.

-Lübnan: Lübnan'da yaşanan Ermeni lobisinin yoğun çabaları sonucunda 1997 ve 2000'de soykırım tanınmıştır.

-Belçika: Ülke Senatosu 1998'de konu ile ilgili bir karar kabul etmiştir. Ancak Belçika Parlamentosuna mal edilebilmesi için Millet Meclisinden de geçmesi gereken karar, Türk asıllı kişilerin Türk Diplomasisine verdiği desteğin sonucunda Meclis böyle bir karar almamıştır.⁵¹

-İtalya: 2000'de Ermenilere yönelik soykırım yapıldığını 1987 Avrupa Parlamentosu kararını örnek alarak kabul etmiştir.

-Vatikan: İtalya ile aynı yıl 2000'de kabul etmiştir.

-Fransa: 2001'de Ermeni soykırımını tanımıştır. Fransa'da sözde Ermeni soykırımını reddetmek suç sayılmaktadır. Bu kararın tanınması ile Türkiye- Fransa ilişkileri olumsuz etkilenmiştir. Fransa hariç diğer ülkelerde Ermeni 'soykırımı' iddiaları bir parlamento kararıyla kabul edilmiştir. Fransa'da ise bu husus bir kanun ile kabul edildiğinden değiştirilmesi oldukça zordur.

-İsviçre: Soykırım iddiaları 2003'te kabul edilmiştir. Bu kararın alınmasında az sayıda olmalarına rağmen etkili bir nüfuza sahip olan Ermenilerin rolü büyüktür.

-Slovakya : 2004'te tanımıştır.

-Hollanda : 2004'te kabul etmesindeki sebep ise yabancı karşıtlığı ve Türkiye'nin AB'ye girmesini istememesi olarak değerlendirilebilir.

-Polonya: 2005'te kabul etmiştir.

-Almanya: Alman Parlamentosu 2005'te "1915 Ermeni Sürgün ve Katlinin Hatırlanması ve Anılması: Almanya Türkler ve

(51) Bülent Bakar ve diğerleri, *Ermeni Sorunu*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s 441

Ermenilerin Barışmasına Katkıda Bulunmalıdır” başlığını taşıyan bir karar kabul etmiştir.⁵²

-Venezüella : 2005’te kabul etmesindeki neden de ülkedeki Ermeni azınlığıdır. Venezüella’nın AB’ye üye olmamasına rağmen aldığı kararda Türkiye’nin ‘soykırımı’ tanımadığı müddetçe birliğe girmemesi gerektiğini belirtmesi açıklanamaz bir durumdur.

-Litvanya : 2005’te kabul etmiştir.

-Şili : 2007’de kabul etmiştir.⁵³

-Galler: 2010’da tanımıştır.

-Katalonya: 2010’da kabul etmiştir.

- İsveç parlamentosu 2010’da kabul etmiştir.⁵⁴

Bu ülkelerin haricinde uluslararası önemli kuruluşlara baktığımızda Ermeni ‘soykırım’ iddialarını tanıyan tek kuruluş Avrupa Parlamentosudur. Her yıl 1987 yılı kararına atıfta bulunulmuş, son olarak 2005 yılında Ermeni ‘soykırımının’ tanınmasının Türkiye’nin üyeliğinin ön koşulu olduğu ifade edilmiştir.

Bütün bu parlamento kararlarından anlaşılacağı üzere Türkiye’yi uluslararası arenada Cumhuriyet’in kurulmasından önce yaşananlarla köşeye sıkıştırmaya çalışan Ermeni diasporası, Ankara’ya yönelik siyasî kuşatmasını ve cephe derinliğini her geçen yıl istikrarlı bir şekilde genişletmektedir. 2010 yılında belki de tek yenilik ise, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Erdoğan’ın Gazze saldırılarından dolayı İsrail’i yüksek tonda ve üst perdeden eleştirmesinden dolayı, Türkiye’ye kırgın ABD’deki Yahudi/Musevî lobisinin devre dışı kalmasıdır. Amerikan Kongresinin Dış İlişkiler Komitesi’nden ve İsveç Parlamentosu’ndan “Ermeni soykırımını” tanıma kararlarının “bir oy” farkla geçmesi Türk dış politikasının muhkem bir bölgesel güç olmak yolunda atmakta olduğu pro-aktif adımları engellemiştir. Dahası iki oylama arasındaki

zamanın kısalığı Türkiye’nin uluslararası imajını olumsuz etkilemiştir.⁵⁵

Ermeni Diasporasının Oluşumu ve Dış Politikadaki Rolü

Osmanlı Devleti’nin iç çöküşüyle birlikte topraklarına göz diken dış güçler, içerde ayaklanmalar organize etmiş, sonucunda ise doğudaki toprakları Ermenilere vaat ederek, çıkarları doğrultusunda onları kullanmışlardır. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Osmanlı aleyhine davranmaları neticesinde Ermenilerin bu topraklara sahip olmasını belirten Rusya, bununla da yetinmeyip, her defasında Ermenilere dini kimlik yönünden farklı olduklarını hatırlatarak ayaklanmalarını giderek hızlandırmıştır.

Rusya’nın bağımsızlık vaadi ile yanına çektiği Ermeniler, yaşadıkları toplumsal baskı sonucunda Avrupa ve Amerika’ya göç ederek hayatlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. İlk iki kuşağın kimliklerini korumada başarılı olduğu, üçüncü kuşağın ise asimilasyona uğradığı belirtilirken kimlik asimilasyonunu fark eden kilisenin, kimliğin yeniden yapılması için çalışmalar yaptığı, Ermeni kimliğinin korunmasına yönelik tüm bu çalışmalarını da soykırıma mal ederek “haklı savaşlarını” tüm insanlara duyurmaya başladığı görülmektedir.

Ermeni diasporasının arkasındaki en önemli güç, şüphesiz kilisedir. Baktığımızda kiliseler, eğitim kurumları açarak hürriyet, egemenlik gibi düşünceleri Türkiye karşıtlığı ile birleştirip, propaganda faaliyetlerini temelde sistemli bir yapıya dönüştürmüştür. Kilisenin yanında, partiler, lobi kuruluşları, kültür dernekleri, Türk aleyhtarı Ermeni araştırma ve çalışma merkezleri, yardım kuruluşları

(52) Bakar, a.g.e., s. 444

(53) Tahir Tamer Kumkale, *Diaspora Ermenilerinin soykırım yalanları ve mücadele yöntemleri*, Pegasus Yayınları, İstanbul 2007, s.38.

(54) Birol Akgün ve Murat Çemrek, “Türk Dış Politikasında Ermeni Sorunu”, *Stratejik Düşünce Enstitüsü Analiz*, Nisan, Ankara 2010, s.9

(55) Akgün ve Çemrek, a.g.e., s.7

da propaganda yapmayı amaç edinmiş diğer yapılanmalardır. Diasporanın kamuoyu araçlarını sistemli bir biçimde kullanması, buldukları devletlerin politikacılarını, diplomatlarını, uluslararası kuruluşlarını etkilemesi, birçok konferans, seminer, soykırım günleri düzenleyerek haklılıklarını savunmaları psikolojik unsurları yoğun bir şekilde uyguladıklarının göstergesidir.

Ermeniler, diaspora kavramını daha çok 1980'lerden sonra, Avrupa ve Amerika'da kullanmaya başlamışlardır. Ancak, 1967'de Ermeni diasporası sistemli yayılışının ilk göstergesini, Amerika Birleşik Devletlerinin, California eyaletinin, Montebello şehrine diktikleri ilk soykırım anıtı ile kanıtlamışlardır. Bu anıt, diğer ülkelerde de benzer anıtlar dikilmesi çağırını açmış ve bundan sonra Türk düşmanlığını sembolleştiren Ermeni anıtları dünyanın dört tarafında yükselmeye başlamıştır. Bu anıtların, Birinci Dünya Savaşı'nda ölen Ermenilerin hatırasını yaşatmaktan ziyade Türk düşmanlığını yaymak amacı güttüğü ortadadır. Sonrasında, Avrupa ülkeleri başta olmak üzere birçok ülkede "Dünya Ermenileri Konferansları" düzenleyerek eylemlerini arttırmışlardır. Emperyalist devletlerden aldıkları manevi desteğin yanı sıra maddi olarak da güçlenen diaspora, Osmanlı zamanındaki isyanları çete faaliyetlerine dönüştürerek, Türk diplomat ve vatandaşlarını katletmeye kadar birçok faaliyette bulunmuşlardır.

Diaspora önderleri, 21 yıllık ASALA teröründen sonra Ermeni meselesini siyasallaştırmaya başlamış ve Ermeni diasporasının etkili olduğu ülkelerde Ermeni soykırımını kabul eden yasa tasarıları çıkartmaya yönelik bir politika izlemeye çalışmışlardır. Bu politika ile uluslararası kamuoyunun desteği sağlanmak istenmiş ve sözde Ermeni "soykırımını" Türkiye'ye tanıtmak amaçlanmıştır. Ermeni diasporasının bu tür faaliyetleri, zaman içerisinde Ermeni meselesini tarihi gerçeklerden tamamen uzaklaştırarak konuyu siyasal

zemine taşımıştır. Bundan dolayı da diaspora ve Ermenistan yöneticileri, konunun belgeler ışığında uluslararası bir heyetin hakemliğinde çözülmesine razı olamamaktadır.

Ermeni Diasporası niçin, tarihi gerçekler ortada dururken, mevcut konjonktürel şartlar belliyken böyle bir talebin peşindedir? Bu soru üzerinde de biraz durmakta yarar vardır. Ermeni diasporası için tehcir olayı, sözde soykırım olayı, bir tarihi olaydan çok bir siyasi malzemedir.⁵⁶

Diasporanın yürüttüğü faaliyetlerde temel amaç, içinde yaşadıkları devletlerin kendilerini asimile etmelerini önlemek ve ne kadar zor şartlarda olduklarını duyurarak kendilerini mağdur edilmiş bir topluluk olarak göstermektir. Bu fikirden yola çıkan diaspora, kimliğini belirlemede Ermenistan'da yasayan Ermenilere nazaran daha radikal bir yapıya sahiptir

Ermeni diasporası, görmedikleri bir ülkeyi "kayıp vatan" olarak idealize etmiş, hiç tanımadıkları Türkleri de "saf düşman" ve "öteki" olarak zihinlerine kazımışlardır. Ayrıca, diaspora devlet dışı aktör olarak görülmele beraber, içinde buldukları ülkelerin Türkiye ile ilişkilerini etkilemede önemli bir güce sahip olmuştur.

Günümüzde Ermenilere ait bilinen dört büyük diaspora olduğu söylenmektedir: Sırası ile en büyük Ermeni diasporası Rusya Federasyonu'nda 1 milyondan fazla, ikinci büyüklükte 650-700 bini bulan ABD'de, bunları takip eden Fransa (350-400 bin) ve etkinlik bakımından Suriye (200 binlerden göç nedeniyle tahmini olarak 90 binlere inmiştir)-Lübnan diasporası gelmektedir.⁵⁷ Elbette bunların dışında Arap ülkelerinde, Güney Amerika'da ve Avustralya'da da bulunmaktadır. Ancak yine de dünya üzerinde yaşayan Ermeni diasporasının tam olarak ne

(56) Cemalettin Taşkıran, "Ermeni Diasporası Nedir? Ne İstiyor?" *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri III*, Ankara 2003, s.8.

(57) Hüseyin Çakıllıoçak, *Diasporada Ermeni Kimliği: Paris ve Halep Örnekleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul,2005,s. 112.

kadar olduğu bilinmemektedir. Ermeni Dış İşleri Bakanlığı tarafından 2002’de verilen ve bu bilgiye diasporadaki Ermenilerin de katkıda bulunduğu dünyadaki Ermeni nüfusunun 9 milyonun üzerinde olduğu, bu sonuçlara baktığımızda Ermenistan nüfusunun 3, diaspora Ermenilerinin 6 milyon olduğu⁵⁸ sonucu ortaya çıkmaktadır. Ancak verilen bu bilgilerde Türkiye, Rusya ve Amerika’daki Ermenilerin sayıları abartılmıştır. Dolayısıyla çelişkili bir durum vardır.

Diğer bir faaliyet olarak Ermeni diasporası yeni bir algılama sistemi kurmak, Türk düşmanlığını dünyada yaymak için kendi asılsız ve abartılmış görüşlerini belgeleyen “Ağrı Dağı”, “Anne”, “ Sason’un Oğulları” adlı filmler yapmış⁵⁹ ve popüler kültür ile propagandasına devam etmiştir.⁶⁰

2005’te dönemin Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül TBMM’deki bir konuşmasında, Ermeni Diasporası’nın faaliyetlerini şu şekilde özetlemiştir. “ Terörle bir sonuca ulaşamayacağını anlayan militan Ermeni çevreleri, bu defa Türkiye’ye karşı yürüttükleri kampanyada taktik değiştirerek sözde soykırımın çeşitli ülkelerin ulusal ve yerel parlamentoları tarafından tanınması yoluyla Türkiye’ye baskı yapmaya çalışmışlardır. Ermenistan’ın bağımsızlığını kazanmasından sonra bu yöndeki faaliyetler önemli ölçüde artmıştır.”⁶¹

Ermenistan ile Türkiye ilişkileri ve diasporanın faaliyetleri ile ilgili durumu, eski Dış işleri Bakanı İlter Türkmen de şu şekilde açıklamaktadır; “Ermenistan için Türkiye ile ilişkiler, sınırın açılması, diplomatik ilişkilerin kurulması, ekonomik ilişkilerinin gelişmesi çok önemli. Oysa diaspora için bunlar çok da önem taşıyor. Diaspora için önemli olan sözde soykırımın sürekli siyasi gündemde bulunması. Dolayısıyla, diaspora daha az rasyonel, oysa Ermenistan’dakiler gayet rasyonel diyebiliriz.” Özetle diasporanın faaliyetleri aslında hem Türkiye’ye hem de Ermenistan’a zarar vermektedir.⁶²

1965-1990’li Yıllarda Ermeni Sorunu ve Dış Politika

1960’larda Türkiye, NATO ve ABD yardımlarına ihtiyaç duymakla birlikte,1963 yılında patlak veren ve ileride birçok yönden karşısına çıkacak olan Kıbrıs krizinde ne NATO ne de ABD Türkiye’ye destek vermişlerdi. Ermeniler ise, uluslararası siyasette yalnız kalan Türkiye’ye karşı Sovyet silahını kullanmakta gecikmedi. Başta Sovyetler olmak üzere büyük devletler, Sevr Antlaşması’nı hatırlatarak Ermeni konusunda baskı yapmaya başladılar.

1965 yılı, 1915 yılında yaşananların 50. Yılı olması sebebiyle, Ermeni milliyetçiliğinin, diaspora Ermenileri dahil tüm Ermeniler arasında güçlenmeye başlaması, bir grup Ermeni teröristin, Türkiye dışında bulunan diplomatlarımıza suikast düzenlemesi, Talat Paşa’nın katili Soghomon Tehlerian’a ait anıtın ABD’nin Fresno şehrinde dikilmesi, Lübnan’da Ermeni katliamının 50. Yılı dolayısıyla gösteriler yapılması, Türkler aleyhinde propagandalara yer verilmesi ve toprak talebinin gündeme gelmesi, yine 50. Yıldönümü münasebeti ile, başta Erivan olmak üzere birçok yerde “anma töreni” adı altında Türklerin katil ilan edilmesi ve doğu topraklarımızın kendilerine verilmesi gerektiği yönünde sloganlar eşliğinde gösteriler yapılması, Moskova’da yapılan gösteriler sırasında Ermeni soykırım iddialarını resmen tanınması ve 1915 olayları için bir anıt yapılmasının istenmesi⁶³ ile geçmiştir.

(58) İdris Bal ve Mustafa Çufalı, *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, Nobel Yayıncılık, Ankara,2003,s.571.

(59) Sedat Laçiner, “Ermeni Propagandası ve Sinema”, içinde İbrahim Kaya, Sedat Laçiner ve Kamer Kasım, *Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu*, (İstanbul: Haliç Üniversitesi yayınları, 2002), ss. 24-72; Sedat Laçiner, “Ermeni Propagandası ve Ermeni Sineması”, *Stratejik Analiz*, Cilt: 2, Sayı: 24, Nisan 2002, ss. 49-83; Sedat Laçiner, “Ermeni Propagandasının Bir Aracı Olarak ‘Sanat’: Ararat Filmi Örneği”, *Stratejik Analiz*, Cilt: 2, Sayı: 21, Ocak 2002, ss. 22-39.

(60) Birsen Karaca, *Sözde Ermeni Soykırımı Projesi*, Say Yayınları, İstanbul 2006, s.73.

(61) “Ermeni tasarısı geçerse ne olur?”, *Hürriyet* gazetesi, 13.04.2005

(62) “Ermeni tasarısının bir oyla kabul edilmesinin doğurduğu öfke”, *Milliyet* gazetesi, 8 Mart 2010

(63) Sedat Laçiner, *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası*, USAK Yayınları, Ankara, 2008,s.148

Yaşanan olaylar o denli büyüktü ki, liderlerin ellerinde, göstericilerin sakinleşmelerini sağlayacak bir şey yoktu; hatta dini liderler bile bu konuda yetersiz kalmışlardı. Baskılara daha fazla dayanamayan Sovyet yönetimi 1968’de söz konusu anıtı dikmekle Ermenilerin baskılarına bir nebze son verebilmiştir. Laçiner’in belirttiği üzere hedef Türkler olduğu için Ermeni milliyetçiliği S.S.C.B içinde ayrıcalıklı bir konuma kavuşmuş, bu yıllarda iki ülke arasında yakınlaşmanın başlamasına rağmen, Ermeni olayları ile kopmuş, Ermeni iddialarını destekleyen adımlar atılmıştır.

Gösteriler sadece Lübnan ve S.S.C.B ile sınırlı kalmamış, hemen hemen tüm dünyada ve aynı zamanlarda yapılmış, ardından anıtlar dikilmeye, mitingler düzenlenmeye ve Ermeni terörü yaygınlaşmaya başlamıştır. Ermeni milliyetçiliği o denli ilerlemişti ki, her Ermeni bulunduğu yerde (neresi olursa olsun) soykırım iddialarını anlatmayı kendine aşlamıştır. Anlayacağımız üzere milliyetçilik konusunda Ermenilerin durağan değil, aksine günden güne artan faaliyetleri ve hedefleri vardır.

1965 olaylarından sonra Ermeni milliyetçiliği hızla gelişmiş, iki yıl sonra bir parti⁶⁴ kurulmuştur. İlk başlarda faaliyetlerini gizli yürüten bu partinin amacı, kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri Karabağ, Nahcivan ile Türkiye’nin doğu topraklarını geri almaktır. Daha sonraları ise hemen hemen her ülkede birden çok örgütün kurulması ile süreç devam etmiştir.

Kısacası, bütün bu gelişmeler, köklerini sağlam tutmak için dikkatli adımlar atmaya çalışan Türkiye Cumhuriyeti için sonraki yıllarda yaşanacak olumsuzlukların başlangıcı olmuştur diyebiliriz.

1970’lerin başında Kıbrıs sorununun ne kadar önemli olduğu bir kez daha ortaya çıkmıştır. Kıbrıs sorununun Ermeni sorunu ile ilgisi, Rumların yani Yunanistan’ın çıkarlarıdır. Şöyle ki; Kıbrıs hareketinden sonra

Türkiye’yi güvenlik değerlendirmelerinde en önemli tehdit olarak gören Yunanistan ve Kıbrıs Rum Kesimi yönetimleri ile Ermeni gruplar arasındaki görüşme trafiğindeki artış⁶⁵ giderek işbirliğine, finansal desteğe, Ermeni iddialarını tanımaya ve yaymaya, hatta konuyu BM gündemine taşımaya kadar ilerlemiştir. Kıbrıs konusu derinleştikçe Ermeni sorunu ile Kıbrıs arasındaki bağlantı da güçlenmiştir.

1970’lerde Ermeniler iddialarını tüm dünyaya duyurmak ya da kabul ettirmek için Türk diplomatlarına yönelik terörist eylemlere başlamışlardır. 1972 ve 1973’te gerçekleşen ilk eylemler bireysel nitelikte idi.⁶⁶ Daha sonraki ilk organize eylem ise 1975’te Lübnan İç Savaşı sırasında Rusya’nın desteğiyle Agop Agopyan tarafından kurulan Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia (ASALA; Ermenistan Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu) isimli terör örgütünün faaliyetleridir. Bu örgüt tedhiş eylemleri yoluyla “Ermeni soykırımı” iddialarını uluslararası arenaya taşımıştır.⁶⁷ Bu örgütün nihai amacı; Türkiye’nin Doğu Anadolu Bölgesini geri almak, Sovyet Ermenistan’ı ile birleştirmek ve bütün Ermenileri Sovyet birliği altında toplamaktır.

1980’lerin ilk yarısında terör olaylarının devam ettiği, ikinci yarısında ise durulduğu görülmektedir. Ayrıca bu dönemde İsrail’in Lübnan’ı işgal etmesi ile ASALA terör örgütü, Lübnan’daki üslerini kaybetmiş, birçok aktivitesini Suriye’ye taşımak sorunda kalmıştır. ASALA’nın da güç kaybetmesi ile terör yerini yavaş yavaş sivil propagandaya bırakmıştır. Buna rağmen; 1980’li yıllarda Ermeni terörü taktik değiştirmiş ve Türkiye’nin

(64) 1967 yılında kurulan Ulusal Birlik Partisi (UBP), gayri resmi bir nitelik taşımaktaydı. Nihai amacı, Azerbaycan’a bağlı olan Karabağ ve Nahcivan bölgeleri ile Ermenistan’a ait olduğunu iddia ettikleri Türkiye’nin doğu illerinin yeniden topraklarına katılmasıdır.

(65) Laçiner, *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası*, s. 162

(66) Bilal N. Şimşir, “Ermeni Terörü ve Şehit Türk Diplomatları Üzerine Bazı Tespitler ve Öneriler”, *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Cilt 1, ASAM-EREN Yayınları, Ankara, 2003, s. 400

(67) Birol Akgün ve Murat Çemrek, “Türk Dış Politikasında Ermeni Sorunu”, *Stratejik Düşünce Enstitüsü Analiz*, Nisan, Ankara 2010, s.12.

bir diğer çıkmazı PKK terör örgütü ile işbirliğine girmiştir. Belgeler, Bekaa ve Zeli kamp- larında ASALA ile PKK militanlarının birlikte eğitim gördüklerini ortaya koymuştur.⁶⁸

Bu dönemde ASALA ile uluslararası arenaya yansımaya başlayan Ermeni sorunu, o yıllara ait Osmanlı arşiv belgelerinde henüz yeterince tasnif edilmemesine rağmen Başbakanlık Basın ve Yayın Müdürlüğü'nün İngilizce olarak yayımladığı, *Documents on Ottoman Armenians*, Genel Kurmay Başkanlığı ATASE Başkanlığı'nın neşrettiği "Belgelerle Ermeni Sorunu", Askeri Tarih Belgeler Dergisi, sayı 81, ve Büyükelçi Kamuran Gürün tarafından İngilizce ve Fransızca'ya da çevrilen "Ermeni Dosyası" adlı eserleri bu bağlamda ilk ciddi çalışmalar olarak sayılmaktadır.⁶⁹

18 1980'ler ülkelerin parlamentolarına taşınan karar tasarılarına ve yerel düzeyde alınan kararlara sahne olmuştur. Özellikle ABD ve Fransa'da yasa tasarıları görüşülmüş ve meclislerde belli bir konuma kadar ilerlemiştir. Bu ülkeler dış politikalarında herhangi bir değişme olmayacağını iddia etseler de parti üyelerinin Türkiye'yi suçlayan ithamlarını saklayamamışlardır. Bir anlamda Ermeni lobisi başarılı olmuş ve çeşitli ülkelerin parlamentolarından alınan tanınma kararları ile dünya kamuoyunda oluşturdukları "mağdur Ermeni, zalim Türk'e karşı" imajı ile sonuç almışlardır.⁷⁰ Böylelikle Ermeni sorunu, dış politikamızın çevrelediği tüm ülkelerle karşımıza çıkmıştır, çıkmaktadır.

1980'li yıllar boyunca Ermeni stratejisi bağımsız bir Ermeni devletinin olmaması sebebiyle ağırlıklı olarak diaspora hareketi olmaya devam etmiştir. Bu hareketin ilk aşaması, 'soykırımın' Batı ülkeleri başta olmak üzere, Ermenilerin bulunduğu her yerde tanınması için çalışma ve faaliyetler yürütmek, yerel ya da üst düzey makamlara iddiaları tanıyan kararların çıkması için baskı yapmaktır. İkinci aşaması, Ermeni soykırımını Yahudi soykırımı ile ilişkilendirip, dünya kamuoyuna bunun tanıtılması; bu 'soykırımı'

tanımayanların suç işlemiş sayılması için çalışmaların yapılmasıdır.⁷¹ Dolayısıyla Ermeni diasporası kendisine bir yandaş daha bulmuştur. Üçüncü aşama; Ermeni işadamlarının, sanatçıların, akademisyenlerin, mesleklerini icra ederlerken her fırsatta Ermeni davasını kullanmaları yönündeki baskılar ile eğitim alanında "Ermeni soykırımı" kavramının özellikle ilköğretim müfredatına konması yönündeki çalışmalar olmuştur. Son aşama ise; Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na tam üyeliği hedeflemesi ve Ermenilerin ise tam üyelik için "soykırımın" tanınmasına ilişkin konuyu bazı AT kurullarında kabul ettirmeleri yönündeki gelişmelerdir.

1990 yılında Soğuk Savaşın bitmesinin ardından Sovyetler Birliğinin dağılması ve sonrasında ortaya çıkan yeni devletler, sistem içinde tek basına kalmışlardı. Yeni bağımsızlıklarını kazanan ülkeler emperyalist devletler tarafından daha çok jeo-politik ve jeo-stratejik konumları açısından önemsenmekte ve üzerlerinde paylaşımlar konusunda pazarlıklar gerçekleşmekteydi.

(68) <http://www.Ermenisorunu.gen.tr/turkce/ozet/index.html>

(69) Türkiye'de Ermeniler hakkında, tahminen 1000-2000 civarında kitap ve makale bulunmaktadır. Son yıllarda bu sayı hızla artmaktadır. Başbakanlık Basın ve Yayın Müdürlüğü'nün İngilizce olarak yayımladığı, *Documents on Ottoman Armenians*, I, II, Ankara 1983, Genel Kurmay Başkanlığı ATASE Başkanlığı'nın neşrettiği "Belgelerle Ermeni Sorunu", *Askeri Tarih Belgeler Dergisi*, sayı 81, 82, 83, Ankara 1983, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Genel Müdürlüğü'nün neşrettiği *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, Ankara 1995, *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Katliamları I (1906-1918)*, Ankara 1995, III (1919-1920), Ankara 1997, IV (1920-1922), Ankara 1998, *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1914-1919)*, I, II (1919-1921), Ankara 2001 arşiv kaynaklı değerli eserlerdir. Ermeniler konusunda Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin yayınları dikkate değer çalışmalardır. Bunlara ilaveten arşiv kaynakları kullanılarak Azmi Süslü'nün *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Ankara 1990; Kamuran Gürün'ün, *Ermeni Dosyası*, Ankara 1983, Yusuf Halaçoğlu'nun *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*, Ankara 2001 sayılabilir. Ermeni kaynakları kullanılarak meydana getirilen en önemli eser ise merhum Esat Uras'ın Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul 1987 adlı eserleridir. Bkz. Süleyman Beyoğlu, "Ermeni Sorununa Nasıl Yaklaşmalıyız?", *Jeopolitik*, Sayı 15, Nisan 2005, s.22-35; Mustafa Bıyıklı, "Türk Tarihinde Ermeniler-Ermeni İddiaları ve Ermeni Sorunu Gerçeği Bibliyografyası", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 131(Nisan 2001), s.235-260. Bu makalede 500'den fazla yayın sıralanmıştır. Türkkiye Ataöv, *Ermeni Sorunu:Bibliyografya*, Ankara 1981, s.403; Erdal İter, *Türk Ermeni İlişkileri Bibliyografyası*, Ankara 1997, 1545 yerli-yabancı yayım içermektedir.

(70) Birol Akgün ve Murat Çemrek, Türk Dış Politikasında Ermeni Sorunu, *Stratejik Düşünce Enstitüsü Analiz*, Nisan, Ankara 2010, s.12; Elizabeth Fuller, "The Thorny Path to an Armenian-Turkish Rapprochement", *RFE/RL Research Report*, Vol.2, No.12, 19 March 1993, s.47

(71) Nurşen Mazıcı, "Ermeni Sorununa İlişkin Politikalar ve Stratejiler", (Editör: Idris Bal), 21. *Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Global Araştırmalar Merkezi, Ankara 2006, s.1019

1990'lı yıllarda gündemin üst sıralarında yer alan PKK terör örgütü de Ermenilerle ilişkilendirilmiş, Abdullah Öcalan'ın Ermeni kökenli olduğu ve PKK'nın ASALA'nın devamı olduğu iddia edilmiştir.

21 Eylül 1991'de Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanması sonrasında Türkiye, 16 Aralık 1991 tarihinde Ermenistan'ın bağımsızlığını tanımış ve bağımsızlığının ardından ekonomik güçlüklerle karşılaşan Ermenistan'a insani yardımda bulunmuştur.⁷² Ancak, Ermenistan'ın bağımsızlık bildirgesinde ve Ermeni Anayasası'nda 'soykırım' iddialarında bulunması, Ermenilerin Karabağ'ı işgal etmesi⁷³ ve Türkiye Cumhuriyeti üzerinde toprak ve tazminat iddiasında bulunması üzerine Türkiye bu ilımlı siyasetten vazgeçmiştir.⁷⁴

Karabağ Sorunu ile sadece Türkiye-Ermenistan ilişkileri değil, Türkiye-Rusya ilişkileri de bozulmuştur.⁷⁵ Belki de bunu fırsat bilen Rusya da, 15 Nisan 1995 yılında sözde Ermeni soykırımını tanıyan tavsiye niteliğindeki kararı almıştır ve bu karar hala yürürlüktedir.

Ermenistan ile ilişkilerin normalleşebilmesi amacıyla Ermenistan'dan daha çok emek sarf eden Türkiye'nin çabaları sonuçsuz kalmaktadır. Türkiye'nin, kurucularından biri olduğu Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne, Ermenistan davet edilmiş ancak Türkiye, olumlu veya olumsuz herhangi bir cevap alamamıştı. Ermenistan'ın öncelikle iyi komşuluk ilişkilerine bu denli kayıtsız olması, iki ülke arasında diplomatik ilişki kurulmasını da engellemektedir.

90'lı yıllardan itibaren birçok ülke ve eyaletlerde soykırımın teker teker kabul edilmesi, Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerde gerçekleşen sorunların daha da artmasına sebep olmaktadır. Diasporanın Türkiye'ye karşı bütün dünya ülkelerini yanına alma çabası sonuçsuz kalmamış, soykırımı kabul eden yasa tasarılarını kanunlaştırmış ve her yıl 24 Nisan'da sözde soykırımı kınayan kutlamalar gerçekleştirmişlerdir.

Diaspora'nın Türkiye-ABD İlişkilerine Etkisi

Diaspora bölümünde bahsettiğimiz üzere, Ermeni diasporasının en kalabalık olduğu ülkelere biri ABD olmakla beraber, buradaki diaspora diğer ülkelere nazaran daha güçlü bir yapıya sahiptirler.

Ermeni Diasporasının yürüttüğü kimlik politikalarının Türk-Amerikan ilişkilerinde zaman zaman gerginliklere neden olması ya da Ermeni lobisinin Türkiye'ye yapılacak askeri ve ekonomik yardımları engellemeye çalışması, kültürel kimliklerin dış politika üzerindeki etkilerine verilebilecek örneklerdir. Aslında bu durum, devlet-dışı aktörlerin dış politika üzerinde artmaya başlayan etkileri ile de yakından ilgilidir. Devlet-dışı ve uluslararası aktörlerden oluşan organize Diaspora tohumları, artık yalnızca yaşadıkları ülkelerin değil, kültürel ve duygusal bağlarını devam ettirdikleri anavatanlarının dış politikalarını da etkilemeye başlamıştır. Özellikle Amerika'daki lobicilik faaliyetlerinde Diaspora, Amerikan toplumundan büyük destek alır. Bunda din, kültür ve çıkar ilişkileri çok etkilidir.⁷⁶

ABD'de daha çok California, Massachusetts, Michigan, Florida ve New York'ta yerleşik olan Ermeni toplumu, ekonomik ve kültürel olarak üst düzeydedir. Bir milyona yaklaşan sayıları ile de siyasetlerin ilgisini

(72) Şimşir, *Ermeni Meselesi 1774-2005*, s.393.

(73) Karabağ'da ilk sorun 1988'de buradaki Ermenilerin Ermenistan yönetimi altına girmek istemesiyle başlamıştı.1991'de Ermenistan ve Azerbaycan'ın bağımsızlıklarını kazanması ile Karabağ sorunu uluslararası bir mesele haline gelmiş, 1994'te ateşkes imzalanmıştı. Fakat, Ermenistan Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal etmiş,35.000 kişi ölmüş ve yaklaşık 1.000.000 Azeri mülteci durumuna düşmüştü. (Aydın İbrahimov, "Karabağ Sorunu: Zamanda ve Mekanda Etkileşim", *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Cilt 2, ASAM-EREN Yayınları, Ankara, 2003, s.305-311)

(74) Ali Hikmet Alp, " Kafkasya Stratejik Coğrafyasında Ermenistan Sorunu",*Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Cilt 2, ASAM-EREN Yayınları, Ankara, 2003, s.287

(75) Karabağ çatışması ile ilgili olarak daha fazla detay için bkz.: Michael P. Croissant, *The Armenia-Azerbaijan Conflict, Causes and Implications*, (London: Praeger, 1998); Kamer Kasım, "The Nagorno-Karabakh Conflict, Caspian Oil and Regional Powers", in Bülent Gökay (ed.), *The Politics of Caspian Oil*, (New York: Palgrave, 2001) ss. 185-198; Kamer Kasım, "The Nagorno-Karabakh Conflict from its Inception to the Peace Process", *Armenian Studies* (Ankara), Vol. 1, No. 2, June-July-August 2001, ss. 170-185.

(76) Tayyar Arı, *ABD'de Siyasal Yapı, Lobiler ve Dış Politika*, Alfa Yayınları, İstanbul 1997, s.273.

çekmektedir. ABD’de 21 günlük ve haftalık gazete, 17 adet Ermeni faaliyet raporu, 188 adet bülten, 25 radyo, 10 sürekli televizyon programıyla Türkiye aleyhine kamuoyu oluşturmaktadır. Zaten ABD’nin 41 eyaleti Türkiye’nin Ermenilere soykırım yaptığını kabul etmiştir.⁷⁷

1972’de Armenian Assembly kurularak, Ermenilerin siyasi hayat içinde daha faal olmaları teşvik edilmiştir. Bu Ermeni Meclisi, ABD’deki tüm Ermenilerin aynı yönde ilerlemesi için gayret göstermiştir. Bu meclisin yanı sıra Amerika Ermenileri eğitim konusuna da çok önem vermişlerdir. Kendi kimliklerini korumak için kilise ve okullar açmışlar, kendi dillerini konuşmaya ve öğretmeye çaba göstermişlerdir, ilerleyen zamanlarda Ermeni akademisyenlerinin sayısı artmış, üniversitelerde Ermeni Araştırmalar kürsüleri kurulmuştur. Dolayısıyla lobicilik faaliyetleri artış göstermiştir.

20

Amerikan Temsilciler Meclisi 1975’te Ermeni lobisinin de etkisi ile 24 Nisan’ı “Ermenilere karşı işlenen insanlık dışı suçları anma günü” olarak ilan etmiştir.⁷⁸ Bu karar o dönemlerde yine ABD’ye karşı tavırların gelişmesine yol açmıştır.

1984’te alınan kararda ise söz konusu soykırımın Türkiye tarafından yapıldığı iddia edilmiştir. Ancak bu kararların hiçbir bağlayıcılığı olmadığı için sonuçsuz kalmıştır. 1996 yılında Amerikan Temsilciler Meclisi tarafından, Türkiye’ye 22 milyon dolar yardım gönderilmesi planlanmış ve Türkiye’nin bu yardımı alabilmesi için Ermeni soykırımıyla ilgili bir madde eklenmiştir. 2000 yılında da Ermeni iddiaları gündeme gelmiş ve bir karar tasarısı temsilciler meclisine gelmiştir. Ancak Türkiye’yi kaybetmek istemeyen ABD bu tasarıyı gündemden düşürmüştür. 2006’da da etkisini sürdüren Ermeni iddiaları sorunu, Ermeni lobisinin desteklediği California’dan Nancy Pelosi’nin temsilciler meclisi başkanlığına geçmesiyle şiddetlenmiştir. Çünkü

Pelosi, Ermeni karar tasarısının meclisten geçeceğine dair çalışma yapacağına söz vermiştir.⁷⁹

ABD kongresinde her yıl periyodik olarak Ermeni soykırımı gündeme getirilir. Karar tasarılarının ardı arkası kesilmez. ABD hükümeti her seferinde Türkiye ile olan ilişkilerini düşünerek engellemeye çalışır. ABD’de sözde “Ermeni soykırımı” bugüne kadar birçok kez tartışılmış ancak bağlayıcı bir karar çıkmamıştır. Fakat bu periyodik olay her yıl Türkiye üzerinde baskılara yol açar. Türkiye dik duruş göstermediği takdirde ABD kongresinde soykırımın tanınması kaçınılmazdır.⁸⁰

Ermeni diasporasının soykırım iddialarını ABD’nin yerel ve ulusal düzeydeki parlamentolarında kabul ettirmekle beraber izledikleri stratejinin bir diğer aşaması ise Ermeni soykırımı iddiasını, Yahudi soykırımı ile özdeşleştirmek ve bunu kabul etmeyenlerin “inkârcı” olarak suçlanmaya çalışılmasıdır. “inkârcı” ifadesi batıda özellikle Yahudi soykırımını tanımayanlar için kullanılmakta ve büyük bir ayıp olarak kabul edilmektedir. Hatta bazı ülkelerde yasalar önünde suç olarak kabul edilmektedir.⁸¹

“Ermeni sorununun belki de en çok etkili olduğu Türkiye’nin ikili ilişkilerinden biri de Türkiye-ABD ilişkileridir” diyen Laçiner, gerçekten de önemli bir gözlem yapmıştır. Buradaki diaspora Ermenileri, örgütlenme ve faaliyet konusunda lider konuma yükselmiştir. ABD’nin süper güç olma özelliği Ermenilerin işine yaramış, Türkiye’yi derinden etkileme noktasında ABD’nin bu özelliğinden faydalanmışlardır. 1980’ler, pek çok ülke gibi Türkiye’nin de ABD’ye ihtiyacı olduğu bir dönemdi; hem ekonomik açıdan, hem komünizm karşısında ayakta kalabilme açısından. Türkiye’nin her ortamda ABD’ye

(77) Kumkale, *a.g.e.*, s.40.

(78) Laçiner, *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası*, s. 190

(79) Yıldız Deveci Bozkuş, “ABD Senatosu Ve Ermeni Tasarıları”, *Stratejik Analiz Dergisi*, Sayı 84, Nisan, Ankara 2007, s.8.

(80) Kumkale, *a.g.e.*, s.41.

(81) Sedat Laçiner, Mehmet Özcan, İhsan Bal, *Türkiyeli Avrupa, Hayat yayınları*, İstanbul 2004, s.78

ihtiyacı olduğunu bilen Ermeniler de, bunu kullanmaktan geri kalmamışlardır.

Türk-Amerikan ilişkilerinde Ermeni faktörünün artış gösterdiği dönemleri incelememiz bize ilişkiyi daha iyi anlamak açısından yardımcı olacaktır:

-Ermeni sorunu daha çok ABD’de bir seçim olacağı zaman hortlamış/ hortlatılmıştır. Bu seçimlerin ulusal ya da yerel düzeyde olması fark etmez. Çünkü adaylar bilmekteler ki, Ermeni oylarına ihtiyaç vardır. Ermeniler o kadar örgütlü bir yapıya sahiptiler ki, birbirlerini etkileme oranları çok yüksekti; yani hepsi birbirinin izinden gitmekteydi. Laçiner’in tabiri ile Rum ve Ermeni lobilerinin etkisi altında kalan Amerikan siyasetinin Türkiye aleyhinde kampanyaları ‘maliyetsiz kazanç’ olarak görmesi, adayların seçim dönemlerinde sorun hakkında konuşmalarının, kampanyada bulunmalarının açık bir göstergesidir.

-Amerikan yönetiminde Ermeni soruna yönelik dengeleyici bir politika izlenmesi. ABD hem Türkiye ile ilişkilerin bozulmasını istemiyor, her fırsatta güvence veriyor, hem de Ermeni sorununa ilişkin alınacak kararları bir ileri safhaya taşımaktan geri kalmıyordu. Ancak birçok karar tasarısının daha ileri bir aşamaya gelmemesinde Amerikan Dışişleri Bakanlığı’nın, Pentagon’un ya da bizzat Beyaz Saray’ın etkisinin olduğu açıktır.⁸² Bir de ikili ilişkilerde, daha önce de bahsettiğimiz gibi, ABD-Türkiye arasında pazarlıklar söz konusu olduğunda, Türkiye, diasporanın lobi faaliyetleri ile korkutulmaya çalışılmıştır. Bir başka açıdan da ABD’nin, Türkiye’ye ihtiyacı olduğunda, ilişkilerin bozulmasını istemediğinden Türkiye aleyhindeki tasarılar gündeme gelmemektedir. Yani, ABD’nin Türkiye’ye olan ihtiyacı arttıkça, Türkiye karşıtı etnik lobilerin gücünün de azaldığını söylemek mümkündür. Bu da ABD’nin dengeleyici politika izlemesinin bir sonucudur.⁸³

-Ermeni sorununun ABD ile ilişkilerimizde bu kadar etkili olmasının sebebi,

Ermeniler kadar Amerikan iç politikasına nüfuz edememiş olmamızdır. Türkiye, sadece sorun ortaya çıkarıldığı zaman, yani bazı dönemlerde, tepki vererek kendini savunmuştur. Ermenilerin yaptığı gibi konferanslar, mitingler düzenleyememiş, üniversitelerde araştırma kürsüleri kuramamış, yazılan kitaplarımız yabancı kaynaklara nazaran çok sınırlı kalmıştır. Ermeniler faaliyetlerinde sessiz kalınca da Türkiye susmuş, sorunu hafızasının en ucra köşelerine itmiştir. Oysa zamanında Ermenilerin faaliyetlerine karşılık verebilseydik, günümüzde sorun bu denli büyümecekti.

-Ermeni sorununun anlaşılması Türkiye’de iki ayrı şekilde ortaya çıkmaktaydı: Siyasiler sorunu bir engel niteliğinde görürlerken, askeri kanat Türkiye’ye karşı bir “komplo” olarak sorunu nitelendiriyorlardı. Laçiner bunu şu şekilde açıklamıştır:

12 Eylül yönetimi konuya öylesine önem vermiştir ki çeşitli kampanyaların başlatılması ve bazı yayınların hazırlanması da darbenin hemen ardından gerçekleşmiştir. Buna karşın daha çok ordu ve milliyetçi çevrelerce sahiplenen konu üzerinde derinlemesine çalışmalar yapıldığı, milli ve etkili bir stratejinin geliştirilebildiğini söyleyebilmek zordur. Ayrıca darbe yönetimi ve diğer bazı kurumların Ermeni sorunu gibi konuları kullanarak ülkede birlik ve bütünlüğü arttırmaya çalıştığı ve milliyetçi duyguları güçlendirmeyi arzuladıkları gözlerden kaçmamaktadır. Ordunun tavrına ek olarak Dışişleri Bakanlığı ve emniyet teşkilatı da terör boyutu ve verilen kurbanlar nedeniyle Ermeni sorunu ile ilgilenmişlerdir ve bu ilgi Amerika’da gündeme gelen karar tasarıları ile artmıştır. Siyasi karnatta ise muhalefet çoğunlukla hükümetin verdiği tepkileri yetersiz bulmuştur. Özellikle sol muhalefet ABD’ye çok sert yanıtlar verilmesini, hatta ilişkilerin gözden geçirilmesini sıkça talep etmiştir. Bunda Ermeni

(82) Laçiner, *Ermeni Sorunu Diaspora ve Türk Dış Politikası*, s. 210

(83) İlhan Uzgel, “1980-90: Batı Bloku Ekseninde Türkiye”, (Editör Başkan Oran), *Türk Dış Politikası*, Cilt II, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2001, s.61.

sorununun ötesinde Amerikan karşıtlığının büyük rolü olduğu da dikkatleri çekmektedir. İktidar partisinin, yani ANAP'ın tavrı incelendiğinde ise dönemin başbakanı Turgut Özal'ın Ermeni iddialarını 'bir atımlık silah' olarak değerlendirmesi görülmektedir. Özal iddiaları fazla ciddiye almamakta, ancak Türk iç siyasetindeki dengelere etkisi ve ABD ile ilişkilerde dönemselliklere yol açmasından rahatsızlık duymaktadır.⁸⁴

-Türk siyasetçilerinin sorunu kamuoyuna yansıtmakla, sorununun ilişkilere zarar vermemesi ikileminde kalıp, daha çok "duygusal bir yaklaşım" ile konuya hakim olmaya çalışmışlardır. Çünkü zaten Türkiye'de o dönemlerde var olan ABD karşıtlığı, bu sorun çerçevesinde çıkan karar tasarılarının da etkisi ile artmaya eğilimli bir yapıdaydı.

Ermeni diasporasının, dünya üzerinde popülasyon açısından en kabalık yasadıkları ikinci bölge şüphesiz Amerika'dır demiştik. Ermeni göçmenlerle neredeyse yakın nüfusa sahip olan Türk göçmenler yazık ki Türk aleyhtarı propagandalara karşılık daha pasifize konumlardı. Bu durum Amerika içindeki eyaletlerin soykırımı tanınmaları ve daha da ileriye giderek soykırım anıtları dikmelerine eden olmuştur.

Diaspora, özellikle sanal dünyada oluşturduğu web sayfalarında sistemli olarak işledikleri Ermeni propagandalarına ve savundukları tezlere yandaş toplamaktadır. Bilhassa dünya üzerindeki Ermeni vatandaşlarının sayılarını ortaya koymada, objektif kaynakların ifade ettiği verilerin çok üzerinde daha doğrusu abartılı sayılarla nüfuslarını belirtmektedir. Objektif olarak kabul edilen, Birleşmiş Milletler ve ABD'de her yıl yayınlanan nüfus sayımları ile Ermeni Diasporasının yayınladığı sonuçların arasında büyük farklar göze çarpmaktadır. Örneğin Amerika'da ki Ermeni nüfusu Ermenilere göre, 1.400 bin kişi iken, ABD'nin son nüfus sayımına göre 750 bin kişidir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Türkiye-ABD ilişkilerinin normal düzeyde olduğu zamanlarda diaspora etkisiz kalmakta, belki de Amerikan yönetimi tarafından engellenmekteydi. Çünkü Amerika bir köprü görevi gören Türkiye'yi kaybetmek istemiyordu. Fakat ikili ilişkilerin pazarlıklarla ilerlediği dönemlerde ise lobi faaliyetleri hızla ilerlemekte, tasarılar meclise gönderilmekteydi. Ancak ilişkilerin iyi olduğu dönemlerde tasarıların meclisten geçmeyeceğini anlayan Ermeniler, artık şehir ve eyalet meclislerine kadar konuyu düşürmüşlerdir. Ermenilerin 1990'ların sonundaki hedefi, kararları eyalet meclislerinde aldırılmaktı; çünkü yerel olarak alınan bu kararlar, Kongre'de daha kolay kabul edilebilecekti.

1980'lerden itibaren yoğun olarak Ermeni baskısına maruz kalan ABD, iç politikasında küçük hesapların peşine takılarak seçim endişeleri yaşamıştı. Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası artan güvenlik politikalarına diğer devletlere nazaran daha çok önem veren ABD, Ermenilerin etkili politikaların boyunduruğu altında kalarak Ermeni terörünün daha da şiddetlenmesine neden olmuştur. Terörle mücadelede esaslı amacını bir kenara bırakan Amerika, baskısı altında kaldığı Ermeniler yüzünden uluslararası terörizmi cesaretlendirecek kararlar alarak terör felaketinin gelecekteki kurbanlarının ağır sorumluluğu altında kalmıştı.

Genel olarak bakıldığında Ermeniler gerek ABD Kongresi'nde gerekse uluslararası platformlarda "Ermeni Sorunu"nu tek taraflı ve maksatlı bir şekilde gündeme taşımış ve halen taşımaktadırlar. Ermenilerin bu tür tasarıları ABD ve diğer parlamentolardan çıkartmak için sarf ettikleri çabaların esasında yatan neden, (sözde) soykırımın tanınması, Türkiye'ye tazminat ödetilmesi ve toprak talebi gibi istekler gelmektedir. Yani, Ermeni lobisi adım adım uluslararası topluluğu (sözde) soykırım yapıldığı kabul ettirmeye çalışmaktadır. Bunu yaparken de uluslararası

(84) Laçiner, *Ermeni Sorunu Diaspora ve Türk Dış Politikası*, s.203.

toplumun moral desteğini kazanmaya özen göstermişler, göstermeye devam etmektedirler. Bu açıdan bakıldığında Ermenilerin, Amerikan Kongresi'nden (sözde) Ermeni soykırımını kabul ettiren bir karar tasarısını geçirtme çabalarını uluslararası forumlarda ve diğer ülke parlamentolarında gösterdikleri faaliyetlerle birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Ermenilerin, Amerikan Kongresi'nde gösterecekleri başarının, diğerlerine de örnek olacağı ve iddialarını destekleyen yasaların birbirini takip edeceğini söylemek doğru olacaktır.

ABD'de Ermeni Terör Olayları

-27 Ocak 1973: Kayıtlara Santa Barbara Suikastı olarak geçen olay, Ermeni asıllı G.M. Yanıkyan'ın Türk başkonsolosu Mehmet Baydar ve Bahadır Demir'i, II. Abdülhamit'in tablolarını verme bahanesi ile bir otele davet ettiği ve yemek sırasında da vurması ile sonuçlanmıştır. Saldırı, bireysel olması açısından diğer terör olaylarından farklı idi. Olay sonucu, her Türk'ü bu tür terör olayları ile öldüren Ermeniler gibi, Yanıkyan da kahraman olarak ilan edilmiş ve diğer olaylara örnek teşkil etmiştir.

-4 Ekim 1977: Osmanlı tarihi konusunda araştırmalar yapan Stanford Shaw'ın evine bombalı saldırıda bulunulmuştur. Görüldüğü üzere, Ermeniler sadece Türkleri değil, Ermeni iddialarına ters düşecek fikir beyan eden herkesi hedef almaktadır.

-12 Ekim 1980: New York'taki bir Türk evinin önüne bomba konulmuş ve yoldan geçen 4 kişi yaralanmıştır.

-28 Ocak 1982: Los Angeles Konsolosu Kemal Arıkan'ın aracına ateş açılmış ve Arıkan hayatını kaybetmiştir.⁸⁵

-5 Mayıs 1982: Fahri Konsolos Orhan Ragıp Gündüz Boston'da aracının içinde öldürülmüştür. Saldırını 'Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları' adlı bir örgüt üstlenmiştir.⁸⁶

-29 Mart 1984: ASALA, Los Angeles Olimpiyatlarına katılacak Türk atletleri öldürme tehdidinde bulunmuştur. 25 Haziran 1984'te ise Fransa'daki bir haber ajansına ihbarda bulunan ASALA sadece Türk atletlerin değil, bunlara yardımcı olacak tüm ülke ve şirketlerin de saldırıya uğrayacağını iddia etmiştir.⁸⁷

Diaspora'nın Türkiye- Rusya- Ermenistan İlişkilerine Etkisi

Rusya-Ermenistan ilişkileri uzun bir döneme denk gelmektedir. Çarlık Rusya'sı, Gürcülere ve Azerbaycan Türklerine güvenmediği için Rusya'nın güneyini koruyacak toplum olarak Ermenileri müttefiki olarak seçmişlerdir. 1. Dünya Savaşı'nda 1918'de bağımsız bir devlet olma olanağını bulan Ermeniler, 1922'de Kafkasya Federasyonu'na, 1936'da da SSCB'ye üye olmuştur.⁸⁸

1990'lı yılların başında Rusya, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesinde ekonomik, askeri ve siyasi olarak büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. SSCB'nin dağılması ile birlikte bağımsızlıklarına kavuşan devletler ekonomik ve siyasi alanda destek alabilmek için, Batılı devletler ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmışlardır. Ermenistan bu süreçte Rusya'nın yanında olmayı seçmiştir. Böylece bağımsızlık sürecinde Rusya karşıtı politika izleyen Azerbaycan ve Gürcistan ile aralarında gerginlikler başlamıştır.

Tarihi ilişkiler göz önüne alındığında Rusya Ermenilere göre, Ermenistan'ın güvenliğinin ve bağımsızlığının tek garantörü Ermenistan'da konuşlanan Rus askeri birlikleridir.⁸⁹ Bağımsızlığını yeni kazanmış Baltık

(85) Lütfi Gökmen, "Dünya İçin Yüz Karası", *Tercüman*, 29 Ocak 1982; Young Armenian is convicted bombing house of envoy", *The New-York Times*, 12 Haziran 1982.

(86) Elizabeth Fuller 1974-1985 arasında 45 diplomat ve yakınının öldürüldüğünü yazmıştır. Elizabeth Fuller, "The Thorny Path to an Armenian-Turkish Rapprochement", *RFE/RL Research Report*, Vol.2, No.12, 19 March 1993, s.47.

(87) Laçiner, *Ermeni Sorunu Diaspora ve Türk Dış Politikası*, s. 229

(88) Daha geniş bilgi için bkz: www.eurasia.ru/country.cgi?id=2,03.04.2010.

(89) Daha geniş bilgi için bkz: www.Armenianembassy.ru/arsen.html,03.04.2010.

lkeleri, Gürcistan ve Azerbaycan Rusya'nın liderliğinde kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu'na ye olmaktan kağınırken Ermenistan kayıtsız şartsız 21 Aralık 1991'de BDT'ye ye olmuştur.⁹⁰

Üyelikle beraber Rusya'nın desteğini alan Ermenistan silahlanmaya başlamış ve bölgesel güvenliği tehdit eder duruma gelmiştir. Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan toprakları hesabına 'Büyük Ermenistan'ı geręekleřtirmek isteyen Ermeniler, Rusya'dan bu girişimleri için destek almıştır. Kafkasyadaki tek dayanak noktasının Ermenistan olduğunu anlayan Rusya, Ermenistan'ın yayılmacı politikasını askeri ve siyasi anlamda desteklemiş, stratejik işbirliğini geliştirmeye çalışmıştır.

Bu dönemde Ermenistan'ın Rusya politikası, Dağlık Karabağ sorununa göre Őekillenmiřtir. 1990'da Ermenistan'ın egemenliğini ilan etmesinden sonra Rusya, Dağlık Karabağ konusunda Azerbaycan'ı destekleyerek Ermenistan'a baskı uygulamıştır. Ancak 1991'den sonra Azerbaycan'da yaşanan siyasi gelişmeler ve 1992'de iktidara gelen Azerbaycan Halk Cephesi'nin Rusya karşıtı politika izlemesi zerine Rusya, Ermenistan ile siyasi ve askeri işbirliğini yeniden gözden geçirmiş ve Ermenistan'ı desteklemeye başlamıştır.

Rusya zellikle Dağlık Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'ı desteklemiş, yaklaşık 300 yıldır Kafkasya'da varlığına devam eden Rusya, Türkleri Ermenilere 'büyük düşman' olarak tanıtmış ve Ermenilerin koruyuculuğunu üstlenmiştir. Bir başka deyişle Rusya'nın Kafkasyadaki siyasi ve askeri varlığı Ermenilerin Türkiye düşmanlığı üzerinde kurulmuştur.

1990'lardan itibaren Rusya Ermenileri açıkça Türkiye'ye karşı toprak taleplerini iletri sürmeye başlamıştır. Erzurum, Van, Bitlis ve Trabzon'u 'Batı Ermenistan' olarak gördükleri için 1917'ye kadar bu bölgelerden göç etmiş Ermeniler adına Moskova'da 'Batı Ermenistan' halkına yurtdışında temsilcilik kurmaları için ağrı yapmışlardır. Osmanlı'da

yaşayan Ermenilere soykırım yapıldığı ve Türkiye'nin de bunu tanınması gerektiği ağırda belirtilmiştir.

Diaspora'nın Türkiye- Avrupa Birliği İlişkilerine Etkisi

Bu bölümde Ermeni sorununun Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne yeliği sürecinde gündeme gelişi ve Türkiye'ye olan ve ileride olabilecek etkileri üzerinde durulmuştur.

Bu bağlamda, Avrupa Birliği organlarının, Ermeni sorunu üzerine aldıkları kararlarının ve hazırlanan raporlarının incelenmesinin yanı sıra, Türkiye hakkında hazırlanan ve bunların içinde Ermeni sorununa da yer verilen diğer raporlar ve alınan kararlar da incelenerek, sonuçları, muhtemel etkileri ve hukuki durumları tartışılmıştır. Ermenistan'ın ve Avrupa'daki Ermeni diasporasının bu kararların alınmasında ve raporların hazırlanmasındaki rollerine ve Avrupa Birliği organlarını etkilemek amacıyla içinde buldukları faaliyetlere de değinilmiştir. Sorunun gündeme gelmesinde Ermenistan ve diasporanın, AB'ye yönelik faaliyetlerinin yanı sıra, AB'nin kendisinin yani organlarının nasıl bir tutum içerisinde olduğu ve Türkiye'nin yeliği sürecinde bu konuyu ne Şekilde ve hangi sonuçlarla ele aldığı da incelenmiştir.

Ayrıca, Avrupa Birliği yesi olan ve olmayan bazı Avrupa devletlerinin ulusal parlamentolarında alınan kararlara da yer verilerek, diasporanın ve Ermenistan'ın bu kararların alınması sürecindeki rolü ve Türkiye'nin kararlar karşısındaki tutumu da anlatılmıştır.

Türkiye'nin 1963 yılında Ankara Antlaşması ile başlayan AB süreci 1964 yılında Ortak Pazar'a dahil olmasıyla devam etmiştir. Ortaklık Anlaşması, 23 Kasım 1970'de imzalanan ve 1 Ocak 1973'te yürürlüğe giren bir Katma Protokol ile tamamlanmıştır. Daha sonra ilişkilerde uzun bir dönem önemli

(90) İdris Bal, "Türkiye Ermenistan İlişkileri ve Ermeni Sorunu", (Editor İdris Bal), 21. *Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara 2006, s.435,

gelişmeler yaşanmamış, 17 Nisan 1987 tarihinde Türkiye'nin AB'ye tam üyelik başvurusunda bulunmasıyla ilişkilerde farklı bir boyuta geçilmiştir. Türkiye'nin adaylığı AB tarafından 1999 yılında Helsinki Zirvesi'nde kabul edilmiştir.⁹¹

Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyelğine Aday Olması

Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelğine aday olması Ermenilere bu üyelği Türkiye'nin asılsız soy kırımının tanınması koşuluyla bağlama fikrini vermiştir. Türkiye'nin adaylığı olumlu sonuçlanmadığı sürece Ermenilerin bu ülkeler ve asılsız soy kırımını tanımamış diğer Avrupa Birliği üyesi ülkeler nezdinde girişimlerini sürdürmeleri beklenmelidir.

Bazı Ermeni gruplarının lobi faaliyetleri sadece Avrupa başkentleriyle sınırlı kalmamış bunu AET kurumlarında da etkin kılmaya çalışmışlar ve kimi Avrupalı siyasilere tarafından da destek bulmuştur. Ermeni lobi faaliyetlerinin en etkin şekilde uygulandığı kurumlardan biri şüphesiz Avrupa Parlamentosudur. Ermeni baskı gruplarının bu faaliyetlerinin etkileri, Avrupa Parlamentosu'nda 1982 yılında görülmeye başlanmış, 1982 yılından 1984 yılına kadar bazı Avrupa Parlamentosu milletvekilleri sözde Ermeni soykırımının resmen kabul edilmesini ve bu konuda Avrupa Parlamentosu'nun bir rapor hazırlamasını talep etmişlerdir. Bu parlamentolardan ikisi Fransız milletvekilleri Henry Saby ile Gisele Charzat, diğeri ise Belçikalı milletvekili Ernst Glinne'dir. Aralık 1984'de Avrupa Parlamentosu Başkanlık Divanı Ermeni sorunu hakkında bir rapor hazırlanmasına karar vermiştir. Bu kararın alınmasında Avrupa Parlamentosu'nun Yunan milletvekillerinin desteği ve rolü yadsınamaz. Rapor, Avrupa Parlamentosu'nun görevlendirdiği Jaak Vandamenlebroucke tarafından 26 Haziran 1985'de tamamlanmış, çoğunlukla Ermeni danışmanların katkılarıyla hazırlanmış

olan raporda 1915 olaylarının bir 'soykırım' olduğu söylenmiştir. 22 Ocak 1986'da rapor ilk kez Siyasi Komisyon'da görüşülmüş ancak rapora Sovyetler Birliği ve İran'daki durumun da ilave edilmesi istenmiştir.⁹² Lahey'de yapılan toplantıda rapor 1 oy farkla reddedilmiş, ikinci defa gündeme alınmamıştır. Ancak 26 Haziran 1986'da ikinci kez görüşülen rapor Siyasi Komisyon'dan geçmiştir. Nitekim 17-18 Temmuz 1987'de Avrupa Parlamentosu Genel Kurul'unda "Ermeni Sorununun Siyasi Çözümü Üzerine Karar (Resolution on a Political Solution to The Armenian Question)⁹³" başlıklı bir karar kabul edilmiştir. Kararın alınmasının Türkiye'nin AT'ye tam üyelik başvurusunu yaptığı 17 Nisan 1987 tarihinin hemen ardına rastlaması dikkat çekicidir.⁹⁴

1987 kararıyla birlikte Avrupa Parlamentosu ilk kez 1915 olaylarını 'soykırım' olarak niteleyen bir kararı kabul etmiştir.

Avrupa Parlamentosu kararının Ermeni terörüne de değinerek terör eylemlerini kınamasının yanı sıra Ermeni terörünü düşüncesizlik olarak tanımlaması, buna karşın Ermeni halkının büyük çoğunluğunun bu eylemleri hoş karşılamadığını söylemesi ve hemen ardından Türk hükümetlerinin Ermeni sorunu hakkında sert tutum takınmalarının tansiyonu pek de düşürmeye yardımcı olmadığı şeklinde eleştirilmesi ilginçtir. Çünkü Ermeni terörüne maruz kalan Türk diplomatlarının acı kaybı sonucunda Türk hükümetlerinin yumuşak bir açıklama yapmalarını beklemek pek de olağan değildir.

Kararda dikkati çeken bir başka husus ise Ermeni sorunuyla hiçbir ilgisi olmamasına karşın Kıbrıs, Ege ve Kürt sorunlarına da değinilmesidir. Ayrıca Türkiye, demokrasinin tam uygulanamaması, parlamenter sistemin eksikliği, bireysel, toplumsal ve dinsel

(91) Meltem Müftüler Baç, "Turkey's Role in the EU's Foreign and Security Policies", *Security Dialogue*, 31(4), 2000, ss.489-502; AB ve Türkiye ilişkileri hakkında bilgi için bkz. Rıdvan Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, 9.bsk., Beta Yayınları, İstanbul 2007.

(92) Laçiner, *Türkler ve Ermeniler*, s. 82.

(93) Laçiner, *Ermeni Sorunu-Diaspora ve Türk Dış Politikası*, s. 242

(94) Şimşir, *Ermeni Meselesi 1774-2005*, s. 235

özgürlüklerin yeteri kadar olmayışı şeklinde eleştirilmiş ve karara Ermeni sorunu dışında Türkiye aleyhine bir çok konu da dahil edilmiştir.

Avrupa Parlamentosu kararının yukarıda bahsedilen tüm yönleri göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu karardan çıkan en önemli iki mesajdan ilki Avrupa Parlamentosu'nun 1915–1917 olaylarını bir 'soykırım' olarak nitelenmesi, ikincisi ise Türkiye'ye Ermeni 'soykırım'ını reddettiği sürece AB'ye üye olamayacağı mesajının verilmesidir.⁹⁵

1987 AP kararının, Türkiye ile eski adıyla AT ve şimdiki adıyla AB arasındaki ilişkilerde etkisi büyüktür. Söz konusu karar, sonraki bölümlerde ayrıntılarıyla ele alınacağı gibi bazı Ermeni derneklerinin Türkiye'ye AB adaylık statüsünün verilmemesi ve Türkiye 1999'da aday ülke olduktan sonra aday statüsünün geri alınması için girişimlerde bulunmasında, 2000 ve 2002 yıllarında Avrupa Parlamentosu'nda Türkiye aleyhine bazı kararların alınmasında, hazırlanan bazı Türkiye raporlarında 'Ermeni soykırımı' ifadesinin yer almasında ve bu konuda Türkiye'nin sözde soykırımı tanımaya zorlanmasında temel dayanak noktası olmuştur. Yani 1987 yılında Avrupa Parlamentosu'nda alınan bu karar, Türkiye açısından çok kötü bir kapıyı aralamıştır ve AB kurumları bunu izleyen süreçte başka kararlara ya da raporlara Ermeni sorununu dahil edecekler ve 1987 Avrupa Parlamentosu kararına dolaylı ya da direkt atıfta bulunacaklardır.

1980'li yıllar Ermeni sorununun Türkiye Avrupa ilişkilerine önemli zararlar verdiği yıllardır. Türkiye 80'lere, 70'lerin terör ve ekonomik kriz ortamından çıkarak gelmiştir. 1980'de yaşanan askeri darbe, insan hakları sorunları, demokratikleşmedeki sıkıntılar, 70'lerden miras kalan Kıbrıs meselesi ve Yunanistan'ın AET'ye tam üye olarak katılması, Türkiye-Avrupa ilişkilerinin iyi seyretmemesine hatta zaman zaman kopma noktasına gelmesine sebep olmuştur.

Yukarıda da bahsedildiği gibi, 80 darbesi Avrupa'nın Türkiye'ye karşı sert tepkilerine neden olmuş, ilişkilerde bir soğuma yaşanmıştır. Ancak bu dönemde Türkiye de Avrupa'ya karşı tepkilidir. AET üyeliği söz konusu olduğunda Türkiye'ye karşı bir çifte standardın var olduğu düşünülmekte, Avrupa'nın Türkiye'ye siyasi ve ekonomik anlamda diğer Avrupa ülkelerine kıyasla neredeyse hiç destek olmadığı, özellikle AET üyeliği yolunda Yunanistan, İspanya ve Portekiz'e gösterilen hoşgörünün Türkiye'ye gösterilmediği kanaati yaygındır. Böyle bir konjonktürde, çoğunlukla Ermeni diasporası vasıtası ile gündeme gelen Ermeni meselesi Türkiye Avrupa ilişkilerini daha da kötüleştirmiştir.⁹⁶

AB tarafından 1998 yılı itibariyle her yıl olmak üzere Türkiye için İlerleme Raporları yayınlanmaya başlamıştır. Söz konusu bu İlerleme Raporlarında üyelik kriterlerine ilişkin Türkiye'deki siyasi, ekonomik, hukuki pek çok konu ile ilgili olan başlıklar altında değerlendirmeler yapılmaktadır. Yaklaşık 40 yıllık bir süreden sonra 2005 yılının Ekim ayında ise tam üyelik müzakerelerine başlanmıştır ve bu süreç hala devam etmektedir.

Türkiye'nin AB üyeliği hakkında ise çok çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Bazı kesimler Türkiye'nin Müslüman olmasından hareket ederek AB'nin bir Hıristiyan birliği olduğu yönünde değerlendirmeler yaparken, bazıları Türkiye'nin Avrupa sınırları içinde bulunmadığını ileri sürmekte, bazıları ise bir takım siyasi olayları ön plana sürerek Türkiye'nin tam üyeliğine karşı çıkmaktadırlar. Tüm bunlara rağmen çok az sayıda da olsa Türkiye'nin AB'ye katılımını savunanlar da vardır. Aslında AB kendi içinde Türkiye konusunda bir uzlaşmaya varmış değildir. Böyle bir ortamda ise "imtiyazlı ortaklık" kavramı öne sürülmüştür. Ancak imtiyazlı ortaklık Türkiye açısından kabul edilemez bir durumdur.

(95) Ömer E. Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları: Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, sayı: 3, Eylül, Ekim, Kasım 2001, s. 25; <http://www.abmerkezi.org.tr/makale1.php>, 19.03.2010

(96) Laçiner, *Türkler ve Ermeniler*, s. 80-82.

AB'nin Türkiye karşısında kullandığı siyasi olaylardan en çok gündemde olanlar ise Kıbrıs ve Ermeni Meselesi'dir. Özellikle bu iki konuda AB etkin bir rol oynamaktadır. Ermeni meselesi tam üyelik sürecinde Türkiye'nin önüne bir önkoşul olarak çeşitli yollardan çıkartılmakta ve daha da ileri gidilerek tam üyelik için olmazsa olmaz koşulu haline getirilmektedir.

AB, Türkiye içindeki azınlıklarla ve onların sorunlarıyla AB ve Türkiye ilişkileri ciddileşinceye kadar ilgilenmemiştir. Eğer Ermeni meselesi ile ilgili sorun, hakkında her yıl kararlar alınacak kadar ciddi boyutlarda olsaydı, mesele Türkiye'nin üyelik başvurusu yapmasıyla ortaya çıkmamalıydı. Bundan çok daha önceleri gündeme gelmeliydi. Bu sessizlik açıkça göstermektedir ki aslında AB'nin amacı Ermeni meselesi ile ilgilenmek değildir. AB'ye üye devletlerin amacı; geçmişte Osmanlı'nın içişlerine karışmak için azınlıkları, özellikle Ermenileri kullandıkları gibi bugün de Türkiye'ye karşı Ermenileri kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmektir. Böylelikle AB yaratılan Ermeni meselesini Türkiye üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanabilecektir. AB ülkelerinin çoğu Türkiye'nin AB üyeliğini desteklememektedir. Ermeni 'soykırım'ını kullanarak tartışmalar açmakta ve bu yolla Türkiye'yi AB konusunda yıldırma ve böylelikle vazgeçirmeyi istemektedirler. Türklerin bir dünya devleti olarak uluslararası camiada saygın bir konuma gelmesini engellemek isteyen Ermeni Diasporası, bu amaçla, Avrupa Birliği içindeki muhafazakar Katolik ve Ortodoks ve Türk karşıtı kesimler üzerinde uyguladığı siyasetle amaçlarına ulaşmada önemli mesafeler kat etmektedir.⁹⁷

Avrupa Konseyi 24 Nisan 1998'de, 51 Konsey Parlamenterinin imzasını taşıyan bir bildiri yayınlayarak, 24 Nisan'ın Ermenilere yapılan soykırım günü olarak anılması gerektiğini bildirmişti.⁹⁸ Bildiri, AB ile Türkiye ilişkilerine sekte vurmuş, ancak, bildirinin sadece imzasını taşıyan 51 parlamenter için bağlayıcı olması ilişkilerin küçük bir krizle altlatılmasını sağlamıştır.

Avrupa Parlamentosu'nun 2000 yılının Kasım ayında gerçekleştirdiği Genel Kurulda kabul edilen Morrillon Raporu'nda sözde Ermeni soykırımı ile ilgili bir paragraf yer almaktadır. Türk makamları Raporun sadece tek yanlı bir açıyla Ermenilerin iddialarına yönelik yazıldığını sert bir şekilde kınamıştır. Paragrafa karşılık Türk Dışişleri Bakanlığınca bir açıklama yapılarak, Ermeni terörünün doğurduğu acıları Türk halkı hala yasarken, yayınlanan raporun, Avrupa Parlamentosu'yla geliştirilmesi gereken ilişkilere zarar verdiğini belirtmişlerdir. Ayrıca, Avrupa Parlamentosu'nun, 1987'de tarihi dayanağı olmaksızın aldığı sözde Ermeni soykırımı ile ilgili karar, 1987 yılındaki yanlış değerlendirmeler ne yazık ki, Morrillon Raporu'nda da yer almıştır.

Ermeni diasporasının kurmuş olduğu Avrupa Ermeni Federasyonu'nun, 2002 yılında AB üyesi 15 ülkeye Türkiye karşıtı çağrı yapması gibi Türkiye aleyhine birçok faaliyetleri vardır. AB doğru dürüst bilgisi olmadığı bu konuda tutarsız adımlar atabilmektedir. 2002 de Avrupa parlamentosu ortaklık ve işbirliği çerçevesinde AB'nin güney Kafkasya ilişkileri başlıklı kararda Türkiye'nin Ermeni soykırımını kabul etmesi gerektiğini söylerken, 2005'te AB'nin güney Kafkaslardaki özel temsilcisi Heikki Talvitie Türkiye ile AB arasındaki yakınlaşmanın Ermeni meselesinin çözümünde yardımcı olacağını ve varılan noktada sadece Türkiye'den uygun adımlar beklememek gerektiğini belirtmiştir. Görüldüğü üzere AB birlik olarak bu konuda karsız ve bilgisiz haldedir.⁹⁹

Türkiye ile Ermenistan ilişkilerinin düzelmesi AGİT ve ABD tarafından ne zaman istense sürekli olarak Ermeni diasporasının engelleri ile karşılaşmakta, Türkiye'nin tartışmasız iddiaları kabul etmesi beklenmektedir. Çevresi yaklaşık 100 milyon Türk nüfusu

(97) Pulat Tacar, "Ermenilerin Soykırımı Savının Oluşturduğu Gerginliğin Çözümü ile ilgili Hukuki ve Siyasi Öneriler", Şenol Kantarcı (ed.), *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Cilt:2, ASAM-Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 2003, s.249.

(98) Şimşir, *Ermeni Meselesi 1774-2005*, s.398.

(99) Şimşir, *a.g.e.*, s.412.

ile çevrili olan Ermenistan, Türk tehdidi ile yaşamaktadır ve ön yargılarını bir türlü atamamaktadır. Bu algılama ne yazık ki Ermeni diasporası tarafından da kullanılmakta ve beslenmektedir. Bilindiği üzere diasporanın nüfusu Ermenistan devletinin nüfusundan çok fazladır ve dünyanın dört bir yanına yayılmışlardır.¹⁰⁰

Gerek ülke parlamentolarında gerekse AB organlarında Türkiye aleyhine alınan kararlarda diasporanın ve Ermenistan'ın faaliyetlerine ve etkisine değinilmesinin nedeni, özellikle diasporanın Avrupa ülkelerinin birçoğunda oldukça etkin olması ve Ermenistan dış politikasını yönlendirmedeki rolünün ağırlığıdır.¹⁰¹

Avrupa Birliğine giriş sürecinde demokratikleşme, insan hakları, Güneydoğu ve Kıbrıs sorunu gibi önemli sorunlarla baş etmek zorunda olan Türkiye'nin bir de Ermeni meselesi ile köşeye sıkıştırılmak istendiği açıktır. Bu açıdan ele alındığında Avrupa Birliği'ne üyelik müzakerelerinde karşı tarafın önümüze koyacağı kozlara bir başkasının daha eklendiğini söyleyebilmek için çok da uzak görüşlü olmaya gerek yoktur.

Avrupa'da Ermeni Terör Olayları

-20 Ocak 1980: İspanya'nın başkenti Madrid'te TWA, İngiliz Havayolları, İsviçre Havayolları ve Sabena Havayolları büroları önünde bir dizi bombalı saldırı gerçekleşti.¹⁰² Saldırıyı JCAG üstlenmiş olup, amacı Ermeni teröristleri tutuklayan ülkelere mesaj vermektir.

-18 Şubat 1980: İtalya'nın başkenti Roma'da, Lufthansa, El ve Swissair bürolarına düzenlenen saldırıyı üstlenen ASALA, saldırılar için üç nedeni olduğunu savundu. Birincisi, Siyonist Yahudiler (ASALA, Lübnan kökenli olması itibarıyla Yahudilere karşı bir düşmanlığının olduğu bilinmektedir.) İkincisi, Almanların Türk faşizmine destek veriyor olması (1915 yılında Almanlarla işbirliğinin

olması sebebiyle, yaşananlardan onların da sorumlu olduğunu düşünüyorlar). Üçüncüsü ise, İsviçre'nin İsviçre Ermenilerine baskıcı davranıyor olması (İsviçre'de yaşanan terör olayları sonucu İsveç yönetiminin teröristleri yakalamasından bahsediyorlar)

-3 Nisan 1981: Danimarka'nın başkenti Kopenhag'da Elçilik Çalışma Ateşesi Cavit Demir silahlı saldırıya uğradı ve ağır yaralandı.¹⁰³

-7 Haziran 1982: Portekiz'in başkenti Lizbon'da Elçilik İdari Ateşesi Erkut Akbay ile eşi suikasta uğrayarak öldürüldü.¹⁰⁴

-9 Eylül 1982: Bulgaristan'ın Burgaz şehrinde Burgaz Başkonsolosluğu İdari Ateşesi Bora Suelkan suikasta uğrayarak Doğu Bloku ülkelerinde öldürülen ilk Türk diplomat oldu.¹⁰⁵

-20 Haziran 1984: Avusturya'nın başkenti Viyana'da elçilik çalışanlarından Erdoğan Özen, aracına bombalı saldırı yapılması sonucu hayatını kaybetti. Özen ile birlikte beş Avusturyalı polis de yaralandı.¹⁰⁶

Yukarıda verilen tarihler sadece bir kısım olay hakkında bilgi vermektedir. Ermeni terör olayları 1980'lerin başından itibaren Avrupa ülkelerinde faaliyetlerini gerçekleştirmişlerdir. Fransa'daki terör olayları Fransa başlığı altında ele alınmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Ermeniler, Osmanlı Hükümeti himayesinde yaşayan farklı etnik gruplardan bir tanesidir. Osmanlı Hükümeti ile Ermeniler arasında bir güven duygusu yer almıştır. Bu

(100) Laçiner, Özcan, Bal, a.g.e., s.90

(101) Laçiner, "Ermenistan Dış Politikası ve Belirleyici Temel Faktörler 1991-2002", *Ermeni Araştırmaları: Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Sayı: 5, Bahar 2002, (Ermenistan Dış Politikası), (s. 210).

(102) Laçiner, *Ermeni Sorunu-Diaspora ve Türk Dış Politikası*, s. 250

(103) "Turk in Crritical Condition, After Attack in Kopenhagen", *The New-York Times*, 4 Nisan 1981.

(104) "Yine Ermeni çeteciler yine bir Türk diplomatı... Bir canımızı daha aldılar", *Tercüman*, 8 Haziran 1982.

(105) Kemal Önder, "Kan'a Kan İntikam", *Tercüman*, 10 Eylül 1982.

(106) Ali Haydar Yurtsever, "Bu vahşeti unutmayacağız", *Tercüman*, 21 Haziran 1984.

nedenle Ermeniler sadık millet olarak tanımlanmış ve önemli devlet görevlerinde dahi kendilerine yer verilmiştir. Ancak Osmanlı Hükümeti'nin zayıflamaya başlaması ve Avrupa'nın müdahalesine maruz kalmasıyla Türk-Ermeni ilişkilerinde de bir bozulma dönemi başlamıştır.

Batılı ülkeler Osmanlı Hükümeti'ni parçalayarak topraklarını alabilmek amacıyla Ermenileri Türk toplumundan koparmayı amaçlamışlardır. Avrupalı devletler çeşitli bahanelerle Ermenileri savunmaya başlamış ve Ermenilere yönelik ıslahat çalışmalarının yapılmasını istemişlerdir. Böylece Ermeniler, Osmanlı Hükümeti'ne karşı rahat bir şekilde teşkilatlandırılmıştır. Teşkilatlanmış Ermeniler gerek misyonerlik faaliyetleri, gerekse kilisenin kışkırtmasıyla silahlanmaya kadar gitmiş ve Osmanlı Hükümeti'nden kopmuştur.

Osmanlı Hükümeti'nin çöküntü dönemine girmesiyle birlikte imparatorluğu oluşturan milletler birbiri ardına bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardır. Bu gelişmeler Ermenileri de etkilemiş 19. Yüzyıl sonunda Ermeni Sorunu Osmanlı Hükümeti'nin karşısına ciddi bir sorun olarak çıkmıştır.

Ermeniler başta Rusya olmak üzere Avrupa Devletleri'nin kışkırtmaları sonucu silahlanarak terör eylemleri gerçekleştirmeye başlamışlardır. Yer yer isyan çıkarmışlar ve birçok Osmanlı vatandaşını katletmişler, çok sayıda Osmanlı vatandaşına da zulüm etmeye başlamışlardır. Osmanlı Hükümet'i bu durumu barışçıl yollardan engellemeye çalışmışsa da başarılı olamamış devletin ve halkın güvenliği için zararlı olan Ermenilerin yer değiştirilmesine karar vermiştir.

Yer değiştirme sırasında önlem alınmışsa da bazı aksaklıklar çıkmış, çetecilerin saldırıları ve hastalık gibi etkenlerden dolayı Ermenilerden hayatlarını kaybedenler olmuştur. Tehcir sırasında yaşanan bu olayları Avrupa ve Ermenistan bir "soykırım" olarak kabul etmiş ve bu durumu Osmanlı Hükümeti'nin de kabul etmesini istemiştir. Gayeleri bu

durumu kabul ettirerek tazminat ve toprak almaktır. Bu amaçla hiçbir kanıtları olmadan amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmakta ve diğer Avrupa Devletleri'ne Ermeni soykırımı iddialarını kabul ettirmeye çalışmaktadır.

Günümüzde de tartışılan bir konu olan bu iddialara Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Arşivleri'ne göre ayrıntılı bir şekilde cevap vermekte fakat kamuoyuna bunu bir türlü kabul ettirememektedir. Ermeni Diasporasının faaliyetleri de soykırım iddialarını uluslararası arenada kabul ettirmeye çalışmakta ve bu durumu iyice zora sokmaktadır. Çünkü Diasporadaki Ermeniler lobi faaliyetleri sonucunda buldukları ülkelere baskı yaparak Ermeni soykırım iddialarını kabul ettirmektedirler. En son ABD Dış İlişkiler Temsilciler Meclisinde yapılan oylama sonucunda Ermeni soykırımı iddiaları kabul edilmiştir. Akabinde Ermenistan ise tek taraflı olarak protokolleri durdurmuştur. Bu olay Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı bir koz olarak Türkiye'ye istediklerini yaptırmak amacıyla kullanılmaktadır.

Uzun yıllar boyunca Ermeni asıllı bilim adamları, büyük bir azimle Doğu Anadolu'nun Ermenilere ait olduğunu, Türklerin bölge üzerinde bir egemenliğinin olmaması gerektiğini, katliamlarla onları buradan kovduklarını ve 1915 yılında sistematik bir 'soykırım' yapıldığını iddia etmektedirler. Hiçbir kanıtları olmamasına rağmen soykırım iddialarını günümüze kadar devam ettirmişler ve ettirmektedirler.

Türk aydınlar ise bu söylemlerden uzunca bir müddet sonra, sorunun uluslararası önem taşımaya başladığını ve 1980'lerden itibaren sessiz kalmanın daha ciddi problemler yaratacağını anlayınca kayda değer çalışmalar yapmaya başlamıştır. Buna rağmen bazı devlet ve uluslararası kuruluşlar Türk tezlerini yalanlayıp, asılsız Ermeni iddialarına kanmakta ısrar etmektedir. Bu yönde Türkiye'nin izleyebileceği yollara değinmek yararlı olacaktır.

İlmlı bir politika izleyen Türkiye bu çizgisini devam ettirmeli, milli değer ve çıkarlara ters düşecek, bölgesel dengeyi bozacak politikalarından uzak durmalıdır. Ermenistan'a yönelik politikaların çok yönlü olması aslında Türkiye için bir avantajdır. Siyasi ve ekonomik girişim çabaları değerlendirilmelidir.

Türkleri tarih boyunca 'düşman' olarak nitelendiren diaspora ya da diasporaya yakın kuruluşlar ile iletişime geçilmelidir. AB'ye giriş için Ermeni iddialarının tanınmasının ön şart olmaktan çıkarılması yönünde çalışmalar başlatılmalı, konunun uluslararası hukuk alanında tartışılma ihtimali göz önünde bulundurularak gerekli hazırlıklar yapılmalıdır. Ermenistan ile diyalogun kurulabilmesini sağlayan "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü" gibi, ülkelerin sorunlarına çözüm arayabilen ve tartışma platformları oluşturan örgütlerin de kurulmasına ağırlık verilmelidir.

30 Özellikle Avrupa ülkelerinde konuya detaylı bir şekilde hakim olan ve ikna edilecek bir Türk lobisi oluşturulmalıdır.

Ermenistan'ın bir dönem hamiliğine soyunan Rusya ile iyi ilişkiler kurulmalı ve AB'nin Rusya'dan bu konuda etkisini göstermesi istenmelidir.

Ekonomik açıdan; iki ülke arasında ticareti geliştirmek amacıyla demiryolu projesine destek verildiği takdirde, Karabağ sorununa da bir nebze çözüm getirilebilir. ABD ve AB'nin de böyle bir projeye olumlu yaklaşması, Ermenistan içindeki tutucu kesimlerin ayrışmasına neden olurken, bu proje Azerbaycan için de iyi bir fırsat olabilir.

Sorunun, "Türkler tarihiyle yüzleşmeli" diyerek tek taraflı ve sosyo-psikolojik faktörler eşliğinde değil, Ermeni çevrelerinin de kendileri ile yüzleşip, tarihsel gerçeklere dayanarak, siyasi gerekçelerin arkasına gizlenmeden bir politika izlemeye karar verdiklerinde ve ortak bir paydada birleşilerek çözülebileceği inancındayım.

AB ve ABD'nin Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde balans ayarını çok iyi yapması gerekir. Aksi takdirde Ermenistan'a her işleminin yapılacağı garantisinin verilmesi ile söz yetkinliğinden mahrum bırakılması ve Türkiye'nin önüne de her dediğimizi yaptırırız düşüncesi ile Ermeni engelini çıkarmaları, iki ülke arasında gerginliğin artmasına ve ülkelerin uluslararası platformda mağdur olmalarına sebep olacaktır.

Eğer ikili ilişkilerin kurulması, ilerletilmesi isteniyorsa, uluslararası güçlerin aradan çekilmesi, Türkiye'nin Ermeni lobisi ile değil, Ermenistan yönetimi ile muhatap olması gerekir. Ayrıca sorunun çözümü için ülke parlamentoları değil, hukuki yollar seçilmeli, konu tarihçilere bırakılmalıdır.

Bu soruna çözüm bulmak sınırları aşan bu gerginlikte mümkün olmayacak gibi görünse de iletişim, eğitim, kültür, ekonomi ve siyasal boyutlar dahilinde incelenerek yapılan çalışmalarda çözüm mümkün kılınabilir. Zira en önemli nokta bu iki milletin birbirlerinin varlığını ve bütünlüğünü tehdit edecek bütün unsurlardan kaçınması ve barışçıl politikalar izlemesidir. Temennim, barış ve güvenliğin zihniyet ve anlayışlarda sağlandığı ortamda, sınır komşusu bu iki milletin huzur içinde nesiller boyu yaşamasıdır.

Ermeni Sorunu her ne kadar tarihçilerin ilgilenmesi gereken bir konu olarak gözüксе de, konu aynı zamanda güncel bir siyasi sorundur. Türkiye her 24 Nisan geldiğinde yoğun bir diplomasi trafiği yaşamakta, çoğu ülkeyle özellikle de dünyada süper güç olarak tanımlanan ABD ile ilişkileri gerilmektedir. Geçtiğimiz 24 Nisan'da da yaşananlar gibi Türkiye dış politikada zor durumlarda kalabilecek ve eğer uluslararası arenada sorun çözülemezse bu böyle devam edecektir.

Hem Türkiye hem de Ermenistan sorunun kendi lehlerine gelişmesini istemektedir. Ermeni diasporası sayıca çoğu yerde Türklerden az miktarda olmasına rağmen etkin bir siyaset yürütmekte ve Türkiye'yi

dünya kamuoyunda zor durumda bırakmaktadır. Sorunun çözümsüzlüğünde Ermeni Diasporasının kimlik oluşturma süreci, iki ülke arasındaki ilişkilerin düzelme ihtimalini olumsuz yönde etkilemektedir. Ermeni ulusal kimliği “soykırım” ve 1915’te Tehcir’in neden olduğu acılar etrafında şekillenmektedir.

Türkiye’nin, ülke olarak hakkındaki yanlış yargıları dünyada etkin ve aktif bir politika ile silmesi Ermeni diasporasının gerçekleştirdiği Türk propagandalarını sekteye uğratacaktır. Türkiye’nin ve Türklerin insanlığın işlediği en büyük suç olan soykırım ile dünyaya tanıtılması, Türkiye’nin dünyaya kötü tanıtılmasına ve imaj olarak zor durumlarda kalmasına neden olacaktır. Türkiye bunun bilincine sahip olup artık bu sorunla yakından ilgilenmeli, aktif bir politika izleyerek soykırım sayılmayacak bir tehirci dünyaya kanıtlamalıdır.

Yurt dışında yaşayan Türklerin buldukları ülkeye asimile olmak yerine entegre olma yolunu tercih ederek, Türk kültürünü yaymak amaçlı kurdukları dernek ve vakıflar gibi sivil toplum kuruluşlarının daha aktif konuma getirmeleri gerekmektedir. Ermenilerin sayıca az olup nasıl etkili siyaset izliyorsa, dünyadaki Türklerde diaspora faaliyetleri yaparak Türkiye’nin ecdadından gelen vicdani ve koruyucu, insana değer veren yüzünü dünyaya tanıtmalıdır. Tabii ki bu uygulamaları gerçekleştirmede Türkiye Cumhuriyeti Devleti oluşturacağı ayrı bir fonla devlet destekli bir uygulama haline getirmesi gerekmektedir.

Küreselleşmenin yararları bu sorunun çözümünde etkili olacaktır. Radyo, televizyon ve internet Türkiye’nin sorunu çözmesinde yardımcı olacaktır. Ermeni diasporası yalnız bırakılarak etkisi azaltılmalıdır. Diğer yandan Türkiye’nin, Ermenilerin soykırım iddialarını kabul etmediği takdirde, Avrupa Birliği’ne üye olarak kabul edilmemesi yolunda Avrupa Parlamentosu’nda şu anki eğilimin de ileride Türkiye için olumsuz sonuçlar doğurması olasılığı vardır.

Ermeni iddialarının Ermeni Diasporası tarafından çeşitli ülkelerde gündeme getirilmesi, 1991 yılında Ermenistan’ın bağımsızlığı ile birlikte sorunun uluslararası ilişkiler boyutu ön plana çıkmıştır. Türkiye ile Ermenistan arasında Ermenistan yönetiminin soykırım iddialarını uluslararası alanda gündeme getirme çabalarından ve Karabağ sorunundan kaynaklanan gerginlik diasporanın da devreye girmesiyle, diğer ülkeler ile Türkiye ve Ermenistan’ın ilişkilerini etkileyen bir noktaya gelmiştir. Ermeni diasporası Türkiye- Ermenistan ilişkilerinde olumsuz bir faktördür. Türkiye ile ilişkilerini normalleştirmek Ermenistan’ın çıkarıdır.

Ermeni diasporası ve Ermenistan, soykırım iddialarının kabulüne bağlı olarak, Türkiye’den yüklü bir tazminat almak ve son aşamada ise Türkiye sınırları içerisinde bulunduğunu iddia ettikleri sözde Ermeni topraklarının, “Batı Ermenistan”ın iadesini sağlayarak Büyük Ermenistan’ı kurmak yönünde bir siyaset izlemektedirler. Bu fikri değiştirmek için önce siyasi, sonra da sosyal yakınlaşma sağlanmalı, T.C. Başbakanı Ahmet Davutoğlu’nun deyiimiyle adil bir ortak hafıza yaratmanın yolları açılarak, 600 yıl bu topraklarda yaşamış iki milletin çeşitli oyunlarla aralarına kin sokulamayacağı ve tekrar o günlerdeki gibi barış ve huzur içinde yaşayabileceği dünyaya gösterilmelidir.

Bibliyografya

AKGÜN, Birol ve Murat Çemrek, *Türk Dış Politikasında Ermeni Sorunu*, Stratejik Düşünce Enstitüsü Analiz, Nisan, Ankara 2010

AKTER, Ahmet, *Ermeni Göçü*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007

ANADOL, Cemal, *Ermeni Dosyası*, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2007.

ARI, Tayyar, *ABD’de siyasal yapı, lobiler ve dış politika*, Alfa Yayınları, İstanbul 1997

Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu’da Ermeni Katliamları I (1906-1918), Ankara 1995, III (1919-1920), Ankara 1997, IV (1920-1922), Ankara 1998.

ATAÖV Türkkaya (Ed), *Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler*, Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2002.

ATAÖV Türkkaya, *Ermeni Sorunu: Bibliyografya*, Ankara 1981

BAKAR, Bülent, Necdet Öztürk ve Süleyman Beyoğlu, *Ermeni Sorunu*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007.

BAKAR, Bülent, *Ermeni Tehciri ve Uygulanması*, M.Ü. Türkiyat Araş. Enst. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul 2003.

BAL, İdris ve Mustafa Çuhali, *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2003.

BATU, Hamit, *Avrupa'yla Bunalımlı Yıllar*, Altın Kitaplar, İstanbul 1995

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türkiye Devletinin Dış Siyasası*, İstanbul 1942, s.120 v

BEKTAŞ, Hamza, *Ermeni Soykırım İddiaları ve Gerçekler*, Uludağ Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Yayın No:5, Bursa, 2001.

BİLGİ, Nejdet, *Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Beyin Yargılanması*. Köksav, Ankara 1999, s.33-34.

BİLSEL, Cemil, *Lozan*, II. Cilt, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1933.

CROISSANT, P. Michael, *The Armenia-Azerbaijan Conflict, Causes and Implications*, London: Praeger, 1998.

ÇAKILLIKOYAK, Hüseyin, *Diasporada Ermeni Kimliği; Paris ve Halep Örnekleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

Documents on Ottoman Armenians, I, II, Başbakanlık Basın ve Yayın Müdürlüğü, Ankara 1983,

Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1914-1919), I, II (1919-1921), Ankara 2001

GÖNLÜBOL, Mehmet, *Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma*, 3. Bsk., Ankara 1975

GÜRÜN, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 1983; 6.bsk., Remzi Kitabevi, İstanbul 2005.

HALAÇOĞLU, Ahmet, *1895 Trabzon Olayları ve Ermenilerin Yargılanması*, Bilge Kültür Sanat İstanbul 2005. s.18.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*, Ankara 2001.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *Ermeni Tehciri*. İstanbul : Babialı Kültür Yayıncılık, 2006

İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi Ankara 1987.

İLTER, Erdal, *Türk Ermeni İlişkileri Bibliyografyası*, Ankara 1997

İRTEM, Süleyman Kani, *Şark Meselesi*, (Yay. Haz.) Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayıncılık,1999

KARABAĞLI, Mirza Cevanşir, *Karabağ Tarihi*, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi, Ankara 1990.

KARACA, Birsen, *Sözde Ermeni Soykırımı Projesi*, Say Yayınları, İstanbul 2006.

KARACAKAYA, Recep, *Ermeni Meselesi Kronoloji ve Kaynaklar*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2005

KARACAN, Ali Naci, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1943.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, VIII. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara, 1983

KARLUK, Rıdvan, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, 9.bsk., Beta Yayınları, İstanbul 2007.

KILIÇ, Davut, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasındaki Dini ve Siyasi Mücadeleler*, Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

KOÇAŞ, Sadi, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Altınok Matbaası., Ankara 1967.

KOYUNCU, Sefa, *Don Kişot Sendromu: Ermeni Soykırımı Komedyası*, Babialı Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2001.

KUMKALE, Tahir Tamer, *Diaspora Ermenilerinin soykırım yalanları ve mücadele yöntemleri*, Pegasus Yayınları, İstanbul 2007

LAÇİNER, Sedat, *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası*, USAK Yayınları, Ankara, Kasım, 2008.

LAÇİNER, Sedat, Mehmet Özcan, İhsan Bal, *Türkiyeli Avrupa*, Hayat Yayınları, İstanbul 2004.

LÜTEM, Ömer E., "Olaylar ve Yorumlar", Ermeni Araştırmaları: Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, Sayı: 3, Eylül, Ekim, Kasım 2001, s.114-115.

LÜTEM, Ömer E., "Olaylar ve Yorumlar", Ermeni Araştırmaları: Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, Sayı: 7, Ankara, Sonbahar 2002.

LÜTEM, Ömer E., "Olaylar ve Yorumlar", Ermeni Araştırmaları: Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, Sayı: 25, Ağustos 2007.

LÜTEM, Ömer Engin, "Olaylar ve Yorumlar", Ermeni Araştırmaları Dergisi, Terazi Yayıncılık, Sayı: 33-34, 2009.

MAZICI, Nurşen, *Ermeni Sorunu'nun Kökeni(1878-1920)*, Pozitif Yayıncılık, İstanbul,2005.

MCCARTHY, Justin, Gündüz Aktan,Guenter Lewy, Nuri Bilgin, Yusuf Halaçoğlu, Kemal Çiçek, Yusuf Sarıay,Ömer Turan ve Hikmet Özdemir, '*Ermeni Soykırımı' İddialar*, Cedit Neşriyat Yayınları, Ankara,2006.

MERAY, Seha (çev.), *Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar. Belgeler*, I. Cilt, 2., A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları., Ankara 1969.

MERAY, Seha (çev.), *Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar Belgeler*, Takım II, c.2, Ankara 1970,

NOVRUZOĞLU, Rovshan, & Yunus Oguz, *Karabakh: Uncontrolled Zone*, Polygraphic Production, Baku,2002.

NUR, Rıza, *Hayat ve Hatıratım*, 3. Cilt, Altıdağ Yayınevi, İstanbul 1968.

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), Başbakanlık Osmanlı Arşivi Genel Müdürlüğü, Ankara 1995,

ÖZOĞLU, Ali, *Türk Soykırımında Fransız-Ermeni İlişkileri*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2007.

PERİNÇEK, Mehmet, *Ermeni Devlet Adamı B.A Boryan'ın Gözüyle Türk-Ermeni Çatışması*, Kaynak Yayınları, 2.basım, İstanbul 2006.

POMIANKOWSKI, Joseph, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü*, Çev. Kemal Turan, Kayhan Yayınları, İstanbul 1990.

POYRAZ, Ergün, *AKPapa'nın Temel İçgüdüsü*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004.

SARAY, Mehmet, *Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri*, İstanbul 2003

SOMÇAĞ, Selim, *AB, Kıbrıs, Ermenistan*, 2006 Yayınevi, İstanbul,2006.

SOYSAL, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, I. Cilt, (1920-1945), 2. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

SÜSLÜ, Azmi, *Türk Tarihinde Ermeniler*, Kars Kafkas Üniversitesi Yayınları, Ankara 1995

SÜSLÜ, Azmi, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Ankara 1990.

SWIETECHOWSKI, Tadeusz, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1988

ŞİMŞİR, Bilal, *Lozan Telgrafları*, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990

ŞİMŞİR, Bilal, *Lozan Telgrafları*, II.Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

ŞİMŞİR, Bilal, *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Bilgi Yayınevi Ankara 2005,

ŞİMŞİR, Bilal, *Şebit Diplomatlarımız*, 2 Cilt, Bilgi Yayınevi Ankara 2000.

T.C. Başbakanlık, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2001,

TÜRKDOĞAN, Berna, *1915'ten Günümüze Tehcir (Türkler ve Ermeniler)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2006.

UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, İstanbul 2000.

URAS, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Türkiye Matbaası Yayınevi, Ankara 1950, Genişletilmiş 2.Baskı: Belge Yayınları, İstanbul 1987.

WILLIAMS, Gwyn, *Eastern Turkey*, Faber and Faber Limited, London, 1972.

YILDIRIM, Hüsamettin, *Ermeni İddiaları ve Gerçekler*, Sistem Ofset Yayınları, Ankara 2000

Makaleler

AKGÜN, Birol ve Murat Çemrek, "Türk Dış Politikasında Ermeni Sorunu", *Stratejik Düşünce Enstitüsü Analiz*, Nisan, Ankara 2010, s.3-17.

AKŞİN, Sina, "Sözde soykırım iddiaları, Batı'nın bizi bu topraklardan kovmak için kullandığı araç-söyleşi", *Jeopolitik*, Nisan 2005, Sayı 15, s.11

ALESKERLİ, Alesker, "Gergin Gündem: Türkiye-Ermenistan Sınır Kapısı Sorunu", *Stratejik Analiz Dergisi*, Sayı 109, Mayıs, Cilt 10, Ankara 2009, s.32-37.

ALP, Ali Hikmet, " Kafkasya Stratejik Coğrafyasında Ermenistan Sorunu", *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Cilt 2, ASAM-EREN Yayınları, Ankara, 2003, s.287-90.

ARMAOĞU, Fahir,"Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri", Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000, ss.281-297.

ASLAN, Esat, "1915 Zorunlu Göç Geçici Yasası'nın Gerekliliği ve Uygulamalarının Değişik Açılardan Değerlendirilmesi", *Ermeni Araştırmaları*, Sonbahar 2002, Cilt 2, Sayı 7, s.18-40.

AYKUN, İbrahim, "Tokat'taki Ermeni Hınçak Cemiyeti ve Faaliyetleri (1893-1894)", Şenol Kantarcı (ed.), *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Cilt: I, ASAM-Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2003,s.508-510.

BAÇ, Meltem Müftüler, "Turkey's Role in the EU's Foreign and Security Policies", *Security Dialogue*, 31(4), 2000, ss.489-502;

BAL, İdris, "Türkiye Ermenistan İlişkileri ve Ermeni Sorunu", (Editör İdris Bal), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara 2006, s.435,

Belgelerle Ermeni Sorunu", *Askeri Tarih Belgeler Dergisi*, sayı 81, 82, 83, Genel Kurmay Başkanlığı ATASE Başkanlığı, Ankara 1983.

BEYOĞLU, Süleyman, "Ermeni Sorununa Nasıl Yaklaşmalıyız?", *Jeopolitik*, Sayı 15, Nisan 2005, s.22-35;

BIYIKLI, Mustafa, "Türk Tarihinde Ermeniler-Ermeni İddiaları ve Ermeni Sorunu Gerçeği Bibliyografyası", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 131(Nisan 2001), s.235-260.

BOZKUŞ, Yıldız Deveci, "ABD Senatosu Ve Ermeni Tasarıları", *Stratejik Analiz Dergisi*, Sayı 84, Nisan, Ankara 2007, s.8.

CABBARLI, Hatem, "Rusya'da Ermeni Diasporası: Oluşumu ve Faaliyetleri", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı:3, Eylül Ekim Kasım 2001.

EREN, Oya, "Obama ve Ermeni tasarısı", *Stratejik Analiz Dergisi*, Sayı 108, Nisan 2009, Cilt 09, Ankara, s.6.

EREZ, Selçuk, Mehmet Şoray, "Tarihi Tarihçiler Tartışın Önerisi", *Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu 24-25 Mayıs 2001 Bildirileri*, İstanbul Üniversitesi Basım Müdürlüğü, İstanbul 2001, ss 34-45.

ERTAN, F. Temuçin, "Lozan Konferansı'nda Ermeni Sorunu", *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt II, Sayı 2, (Güz 2000), ss. 209-225

FULLER, Elizabeth, "The Thorny Path to an Armenian-Turkish Rapprochement", *RFE/RL Research Report*, Vol.2, No.12, 19 March 1993, s.47.

İBRAHİMOV, Aydın, "Karabağ Sorunu: Zamanında ve Mekanda Etkileşim", *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Cilt 2, ASAM-EREN Yayınları, Ankara, 2003, s.305-311.

KASIM, Kamer, "The Nagorno-Karabakh Conflict, Caspian Oil and Regional Powers", in Bülent Gökay (ed.), *The Politics of Caspian Oil*, Palgrave, New York 2001, ss. 185-198;

LAÇİNER, Sedat, "Ermenistan Dış Politikası ve Belirleyici Temel Faktörler 1991-2002", *Ermeni Araştırmaları: Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 5, Bahar 2002, s.168-221.

LAÇİNER, Sedat, "İngiltere Ermenileri, Lobcilik ve Ermeni Sorunu", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Ankara, Sayı 7, Sonbahar 2002, s.95-96

LAÇİNER, Sedat, "Ermeni Propagandası ve Sinema", içinde İbrahim Kaya, Sedat Laçiner ve Kamer Kasım, *Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu*, Haliç Üniversitesi yayınları, İstanbul 2002, ss. 24-72;

LAÇİNER, Sedat, "Ermeni Propagandası ve Ermeni Sineması", *Stratejik Analiz*, Cilt: 2, Sayı: 24, Nisan 2002, ss. 49-83;

LAÇİNER, Sedat, "Ermeni Propagandasının Bir Aracı Olarak 'Sanat': Ararat Filmi Örneği", *Stratejik Analiz*, Cilt: 2, Sayı: 21, Ocak 2002, ss. 22-39.

MASİH, Joseph R. ve Robert O. Krikorian, *Armenia at the Crossroads*, Amsterdam, Harwood Academic Publishers, Hollanda 1999, ss. 65-93 (Chapter 3, The Armenian Economy).

MAZICI, Nurşen, "Ermeni Sorununa İlişkin Politikalar ve Stratejiler", (Editör: İdris Bal), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Global Araştırmalar Merkezi, Ankara 2006, s.1015-1022.

MCCARTHY, Justin, "Bırakın Tarihçiler Karar Versin", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, Ankara 2001, s.113.

SEZGİN, Mahmut Niyazi, 'Geçiş Sürecinde Ermenistan Ekonomisinin Değerlendirilmesi', *Stratejik Analiz*, Cilt: 3, Sayı, 28, Ağustos 2002, ss. 45-52

ŞİMŞİR, Bilal, Ermeni Terörü ve Şehit Türk Diplomatları Üzerine Bazı Tespitler ve Öneriler, *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Cilt 1, ASAM-EREN Yayınları, Ankara, 2003, ss. 400-11.

TACAR, Pulat, "Ermenilerin Soykırımı Savının Oluşturduğu Gerginliğin Çözümü ile ilgili Hukuki ve Siyasi Öneriler", Şenol Kantarcı (ed.), *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Cilt:2, ASAM-Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 2003, s.249.

TAŞKIRAN, Cemalettin, "1915 Ermeni Tehciri Sırasında Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbire Bir Bakış", *Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara 1996, s.140-45

TAŞKIRAN, Cemalettin, "Ermeni Diasporası Nedir? Ne İstiyor?" *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri III*, Ankara 2003, s.8-12.

UZGEL, İlhan, "1980-90: Batı Bloku Ekseninde Türkiye", (Editör Baskın Oran), *Türk Dış Politikası*, Cilt II, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2001, s.61-67.

Gazeteler

ATAÇ, Cemile Akça "Fransa, Türkleri AB'de İstemiyor", *Cumhuriyet Gazetesi*, 23.05.2006.

BENMAYOR, Gila 'TÜSIAD'dan Le Monde Çıkarması', *Hürriyet*, 2 Mart 2001.

CORNEL, Svante, 'Ermenistan'la Sınır Kapısının Açılması Türkiye'ye Zarar Verir', *Zaman*, 26 Haziran 2003

ÇAKIRYAN, Hakob “Jiyayr Libarityan: ‘Daşnakların Koçaryan’a Destegi Ermenistan İçin Çok Tehlikeli Olmuştur”, *AZG, Armenian Daily*.

DAVUTOĞLU, “Ermeni diasporasıyla temas istiyoruz.”, *Radikal gazetesi*, 26 Mart 2010

GÖKMEN, Lütfi, “Dünya İçin Yüz Karası”, *Tercüman*, 29 Ocak 1982.

KOHEN, Sami, ‘Elbet Kardeşlik, Ama...’, *Milliyet*, 9 Eylül 1997.

ÖNDER, Kemal, “Kan’a Kan İntikam”, *Tercüman*, 10 Eylül 1982.

TAŞLIKLIOĞLU, Haluk, “Paris Büyükelçiliğimiz Basın Müşavirimiz Selçuk Bakkalbaş Silahlı Saldırıya Uğradı”, *Tercüman*, 27 Eylül 1980.

TINÇ, Ferai “Yılmaz’dan Aliyev’e Karabağ Güvencesi”, *Hürriyet*, 15 Nisan 1996, *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1996.

YURTSEVER, Ali Haydar, “Bu vahşeti unutmayacağız”, *Tercüman*, 21 Haziran 1984.

“Akdamar’da yılda bir kez ayin izni”, *Milliyet gazetesi*, 26 Mart 2010

“Dışişleri’nde 4 Mart alarmı”, *Akşam Gazetesi*, 4 Mart 2010

“Erivan Şartları”, *Hürriyet*, 20 Ocak 2002

“Ermeni tasarısının bir oyla kabul edilmesinin doğurduğu öfke”, *Milliyet gazetesi*, 8 Mart 2010

“Ermeni tasarısında son durum”, *Sabah gazetesi*, 4 Mart 2010

“Ermeni tasarısı geçerse ne olur?”, *Hürriyet gazetesi*, 13.04.2005

“Ermenistan bayrağını yaktılar”, *Habertürk gazetesi*, 25 Nisan 2010

“Ermeni soykırımı yalan”, *Hürriyet gazetesi*, 23 Nisan 2005

“Ermenistan’a Tavır”, *Zaman*, 30 Haziran 2000.

“Ermeni diasporası 10 Ekim’i matem günü ilan etti”, *Zaman gazetesi*, 10 Ekim 2009

“Kıran Kırana Soykırım”, *Milliyet gazetesi*, 12 Mart 2010

Milliyet gazetesi, 28 Kasım 1989”

“New York’ta ‘Ermeni Yalanlarına Son’ denildi”, *Milliyet gazetesi*, 25 Nisan 2010

“Obama 2009 diplomasi açılımı”, *Star gazetesi*, 8 Şubat 2010

“Türk in Critical Condition, After Attack in Copenhagen”, *The New-York Times*, 4 Nisan 1981.

“‘Türk Ermenisiz, Ermeni Türksüz olmaz!”, *Taraf Gazetesi*, 31 Ağustos 2008

“Türkiye’nin Ermeni tasarısı planları hazır”, *Hürriyet gazetesi*, 5 Mart 2010

“1915’in siyasi içeriği yadsınmaz”, *Radikal gazetesi*, 22 Nisan 2010

“Yine ‘Büyük Felaket’ dedi”, *Sabah gazetesi*, 22 Nisan 2010

“Yine Ermeni çeteciler yine bir Türk diplomatı... Bir canımızı daha aldılar”, *Tercüman*, 8 Haziran 1982.

“Yeni başlayanlar için Ermeni meselesi”, *Hürriyet gazetesi*, 19 Mart 2010

“Young Armenian is convicted bombing house of envoy”, *The New-York Times*, 12 Haziran 1982.

İnternet

AKGÖNÜL, Samim, “Varolmanın Dayanılmaz Gayrimeşruluğu”, http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=6386 E.T. 28.04.2010.

ARI, Tayyar, “ABD’deki Ermeni Lobisi Ve Diasporanın Varlık Nedeni”, www.tayyarari.com/download/diaspora.doc, 13.03.2010

ASLANLI, Araz, “Türkiye-Ermenistan Sınırları Açılmalı mı?”, <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale59.html>

DEVECİ, Yıldız, “Ermenistan’ın Sözcü Soykırma Yönelik Beklentileri Gölgesinde 2004 İlerleme Raporu”, <http://www.eraren.org/tr/yazilar.asp?kat=3&yazi=35>

FREINKMAN, Lev M., ‘Role of the Diasporas in Transition Economies: Lessons from Armenia’, <http://groong.usc.edu/ro/ro20020128.html>;

GEZGİN, Suat, “Ermeni soykırım yasası bağlamında Türkiye Avrupa Birliği ilişkilerinin değerlendirilmesi”, <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale14.html>, 3.3.2010

KANTARCI, Şenol, “Ararat” Filmi Senaryosundaki Tarihsel Olayların İncelenmesi”, www.ermenisorunu.gen.tr/Ararat_Senol_Kantarci.doc, 16.03.2010

KANTARCI, Şenol, “Türkiye-Ermenistan İlişkileri, Önce Peynir Diplomasisi, Sonra Futbol Diplomasisi”, 01 Eylül 2008, <http://www.turksam.org/tr/a1446.html>

KAYADELEN, Gülhan, “Diaspora ve Anlaşmazlık: Yerellik, Uzaktan Milliyetçilik ve Anlaşmazlık Dinamiklerinin Yerelliklerinin Bozulması”, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=574>, 18.04.2010

KAYMAZ, İhsan Şerif, “Ermeni diasporası”, www.ilet.gazi.edu.tr, 3.05.2010

KOZAN, Gülgün, “Diaspora’nın Tanımı ve İçeriği”, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=571>, 4.05.2010

KÖSE, Mustafa, “Etnik Kökenin Ötesinde ‘Diaspora’yı Değerlendirme”, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=570>, 18.04.2010

LAÇİNER, Sedat, “İngiltere’deki Ermeni Diasporası ve Ermeni Meselesi”, <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=254>, 17.04.2010

LAÇİNER, Sedat, “Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Sınır Kapısı Sorunu ve Ekonomik Boyutu”, Ermeni Araştırmaları, Sayı 6, Yaz 2002, <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=154>

LEWY, Guenter, “Ermeni Soykırımına Yeniden Bakış”, Middle East Quarterly, Vol.XII, No.4, Sonbahar 2005, <http://www.meforum.org/880/ermenii-soykirimina-yeniden-bir-bakis>

SOMÇAĞ, Selim, AB, Kıbrıs, Ermenistan, 2006 Yayınevi, İstanbul,2006,s. 225

YILMAZ, Nuh, “Soykırımın Jeopolitiği”, Obama’dan Karabağ Sözü”, 14 Nisan 2010, <http://haber.mynet.com/detay/dunya/obamadan-karabag-sozu/505744>

http://mfa.gov.az/index.php?option=com_content&task=view&id=755, 18.04.2010

http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2009/10/091011_erdogan_armenia.shtml, 15.04.2010

<http://www.hurriyet.de/haberler/gundem/520083/temsilciler-meclisinolu-karar-tasarisi>, 4.03.2010

<http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu-nun-turkiye-ile-ermenistan-arasinda-zurih-te-imzalanana-protokollere-iliskin-degerlendirme.tr.mfa>, 18.04.2010

The 2000 United States Census lists 385,488 persons of Armenian ancestry, <http://www.census.gov>, 10.05.2010

http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=1209&Itemid=29, 5.05.2010

<http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=361>. 01.03.2010

<http://www.mfa.gov.tr/5-mart-2010-tarihli-basin-toplantisinin-metni.tr.mfa>, 8.03.2010

http://www.bbm.gov.tr/Forms/p_NewsDetail.aspx,15.03.2010 <http://www.abmerkezi.org.tr/makale1.php>, 19.03.2010

http://www.mfa.gov.tr/no_-90_-24-nisan-2010_-abd-baskani-obama-tarafindan-yapilan-aciklama-hk_.tr.mfa, 28.04.2010

<http://www.cnnturk.com/2010/dunya/03/05/azeri.meclisinden.ermeni.kararina.karsi.bildiri/566463.0/index.html>, 8.03.2010

www.armenianpages.com, 10.05.2010

<http://www.armeniadiaspora.com/followup/population.html>, 21.04.2010

http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2008.pdf, 12.04.2010.

www.Armenianembassy.ru/arsen.html, 03.04.2010.

<http://www.armeniadiaspora.com>, 05.04.2010.

<http://www.atin.org/detail.asp?cmd=articledetail&articleid=331>, 05.04.2010.

<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-233151>, 10.04.2010.

“Belgium Senate Resolution”, 05 Nisan 2010, Dışişleri Bakanlığı Arşivi; Bu metne ulaşmak için ayrıca bkz. “Belgium Senate Resolution 1-736/3 Concerning the 1915 Genocide of Armenians Living in Turkey”,

http://www.armeniangenocide.org/Affirmation.148/current_category.7/affirmation_detail.html, 05 Nisan 2010.

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1993/nisan1993.htm>, 12.04.2010.

<http://www.cnnturk.com/2010/dunya/03/04/abddeki.ermeni.tasarisi.kabul.edildi/566164.0/index.html>, 13.04.2010.

www.eurasia.ru/country.cgi?id=2,03.04.2010.

www.Armenianembassy.ru/arsen.html,03.04.2010.

<http://www.Ermenisorunu.gen.tr/turkce/ozet/yer.html>,20.03.2010

<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-233151>,10.04.2010.

<http://www.ceterisparibus.net/ab/dokumanlar.htm>, 12.04.2010.

<http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/ozet/yer.html>, 20.03.2010.

<http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=11>, 12.04.2010.

<http://www.futureofeuropa.parlament.gv.at/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P5-TA-2000-0511+0+DOC+XML+ =SL>, 12.04.2010.

http://www.meclishaber.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=21882, 28.04.2010.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, “TBMM’den Sözde Ermeni Soykırımı Kararı Alan Polonya Meclisi’ne Tavr...”, 27 Nisan 2005,

http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tbmm_basin_aciklamalari_sd.aciklama?p1=23362, 13.04.2010.

“Türkiye-Azerbaycanilişkileri”, <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/TURKHABER/92/T2.htm>, 14.04.2010.

Rapor

Türkiye’nin AB Adaylığı Sürecinde İlerlemesine Yönelik AB Komisyonu 2000 Düzenli Raporu <http://www.ceterisparibus.net/ab/dokumanlar.htm>

Türkiye’nin AB Adaylığı Sürecinde İlerlemesine Yönelik AB Komisyonu 2001 Düzenli Raporu <http://www.ceterisparibus.net/ab/dokumanlar.htm>

Türkiye’nin AB Adaylığı Sürecinde İlerlemesine Yönelik AB Komisyonu 2004 Düzenli Raporu <http://www.ceterisparibus.net/ab/dokumanlar.htm>